

83.3A37
K-56

У. Керимов

АБДУЛЛА ШАИГ

вә

ТЕАТР

83.3/A37
K56

ИНГИЛАБ КӘРИМОВ

1964

АБДУЛЛА ШАИГ

ВӘ

ТЕАТР

80

8596/102

~~КНИТАБХАНА~~
~~№~~
~~Азерб. шәбәси~~

Азәрбајчан Театр Чәмијјәти

Мәчбур нүсхә

Бақы — 1961.

Азәрбајчан Довләт Рәспублика
УШАГ КИТАБХАНАСИ
ИВВ. Д. 6629

Редактору — Ә. Нүсөјнов.
Тех. редактору — Ш. Заманов.
Корректору — З. Әлијева.

Лыгылмаға верилмиш 28/І-61-чи ил, чапа имзаланмыш 13/ІІ-61-чи ил
чап вэрэги 3 1/4 ФГ 05291 Сифариш 282. Тиражы 1500. Гижмәти 15 гәп.

Бакы, 1 №-ли мэтбәә

АБДУЛЛА ШАИГ.

«Азад инсанын бүтүн ән јахшы әхлаги сифәт-ләринин тамамла чичәкләнәчәји ән әдаләтдән вә ән мүкәммәл чәмијјәт олан коммунизмә кәлиб чатмаг үчүн биз артыг кәләчәјин адамыны тәрбијә етмәлијик».

Н. С. Хрушов.

«Тәрбијә бөјүк ишдир. О инсанын тәләјини тәјин едир».

Н. В. Белинки.

Азәрбајчан мәдәнијјәти вә әдәбијјатынын көркәмли нумәјәндәләриндән олан мүәллим, шаир, јазычы вә драматург мәрһум Абдулла Шаигин ады Азәрбајчан Дөвләт Кәнч Тамашачылар Театры тарихиндә шәрәfli бир јер тутур.

Әјәр Азәрбајчан Дөвләт Драм Театрынын инкишафында бөјүк драматургумуз Ч. Чаббарлы көркәмли рол ојнамышдыса, Азәрбајчан Дөвләт Кәнч Тамашачылар Театрынын јени јарадычылыг јолуна дүшмәсиндә, онун һәгиги бир тәрбијә очағы кими јеткинләшмәсиндә Абдулла Шаиг бөјүк хидмәтләр көстәрмишдир.

А. Шаиг Кәнчләр театрына һәм ушаг психолокијасыны јахшы билән, тәчрүбәли, савадлы, ишкүзар, сәмими бир мүәллим, һәм дә өзүнә мәхсус оржинал јарадычылыг хүсусијјәтләринә малик олан бир драматург сифәтилә дахил олмуш, мөһкәм елми-педагожи принципләрә әсасланараг ушагларымызын коммунизм бејнәлмиләлчилији вә халглар достлуғу руһунда тәрбијә едилмәләри, онларын чәмијјәтимиз үчүн там дәјагәтли инсанлар кими бөјүјүб јетишмәләри ишиндә чохла әмәк сәрф етмишдир.

А. Шаигин кәнчләр театры үчүн бир-биринин ардынча јаздығы «Хасаж» (1937), «Ел оғлу» (1939), «Вәтән» (1941), «Ана» (1942), «Фитнә» (1947), «Гарача гыз» (1948) вә «Бир саат хәлифәлик» (1959) пјесләри пионер вә мәктәблиләрин тәлим-тәрбијәсиндә, онларда естетик зөвгүн инкишаф етдирилмәсиндә мүһүм рол ојнамагла јанашы, театр коллективинин јарадычылыг инкишафына да мүсбәт тәсир көстәрмишдир.

А. Шаигин пјесләри Кәнчләр театрынын јалныз үмуми јарадычылыг инкишафына дејил, һәм дә инди республикамызда бачарыглы сәнәткарлар кими танынан бир чох артистләрин јетишмәсинә дә көмәк етмишдир. «Онун Азәрбајчан фолклоруну, халгымызын кечмишини вә бу күнкү һәјатыны әкс едән әсәрләри кәнч тамашачылар театрынын бәдии јүксәлишиндә бөјүк рол ојнамышдыр. Бу әсәрләр әсасында јени актјор гүвваләри вә режиссорлар тәрбијә олунамышдыр»¹.

Шүбһәсиз ки, А. Шаигин әдәби јарадычылығында мүһүм јер тутан, сәннәмиздә реализмин вә хәлгилијин гәләбәсинә көмәк едән драм әсәрләри, бу әсәрләрин сәннә тарихи вә јазычынын Азәрбајчан Дөвләт Кәнч Тамашачылар Театрындаки педагоглог фәалијјәти тәдгиг вә тәһлил едилмәлидир.

* * *

Өзүнүн бүтүн шүүрлу һәјатыны кәнч нәслин тәлим вә тәрбијәси ишинә һәср едән мәрһүм А. Шаиг илк гәләм тәчрүбәси олан кичик шеирләриндән башламыш бөјүк һәчмли әсәрләринә гәдәр бүтүн јарадычылығында вә педагожи фәалијјәтиндә тәрбијә мәсәләсини әсас көтүрмүшдүр. Бу тәрбијәви хәтт онун сәннә әсәрләриндә даһа бариз шәкилдә нәзәрә чарпыр. Гочаман Әдиб А. Шаиг драматуркија јарадычылығына башга жанрлара нисбәтән хејли кеч башламышдыр. Сәннә әсәри үзәриндә ишләмәјә башлајаркән о, артыг бир шаир, насир, мүтәрчим вә мүәллим кими мәшһур иди. Ушагларын тәлим тәрбијәсиндә, онларда естетик зөвгүн инкишаф етдирилмәсиндә мүһүм рол ојнајан чохлу шеир, поэма вә һекајәләри илә јанашы, габагчыл Азәрбајчан вә Рус әдәбијәтинын ән көзәл нүмунәләрини тәблиғ едән «Икинчи ил» (1908), «Күлшәни әдәбијјат» (1910), «Күлзар» (1912), «Ушаг көзлүјү» (1924) вә с. дәрәс китабларыны јазмышды.

Доғрудур, А. Шаиг һәлә 1910-чу илдән кичик һәчмли пјесләр јазмаға башламышды. Истәр тарихи һадисәләри әкс етдирән, истәрсә дә мүасир мөвзуда јазылмыш бу пјесләр драматуржи чәһәтдән зәиф олмаларына бахмајараг, тәрбијәви нөгтеи-нәзәрдән гижмәтли идиләр. Онун, савадсызлыг әлејһинә јаздыгы «Чобан Мәмиш» (1910), аилә мүнәсибәтләрини әкс етдирән, гадын азадлығыны вә аиләдә бирлији тәрәннүм едән «Кимдир һаглы?» (1912), ушаглар арасында тәрбијә мә-

сәләләрини әкс етдирән «Үрәк тикмәк јахуд гурбан бајрамы» (1913), «Данышан кукла» (1913) феодал мүнәсибәтләри дөврүндә аиләдә ушағын дүзкүн олмајан тәрбијә үсулуну тәнгид едән «Шылтаг гыз» (1914) вә ушаглары тәбиәтдәки ајры-ајры һадисәләрлә таныш едән «Көзәл баһар» (1910) адлы символик әсәр мәнз бу чәһәтдән мараглыдыр. «Көзәл баһар» әсәри гышла баһарын дејишмәси шәклиндә гурулмушду. Бурада гыш мүстәбид, баһар исә азадлыг рәмзи кими көстәрилмишди. Јер, су, гарангуш, торпаг, чичәкләр баһарын ордусу, боран, гар, күләк исә гышын ордусуну тәмсил едирди. Мүәллиф тәбиәтин бу ајры-ајры чәһәтләрини садә бир диллә ушаглара баша салыр, бу һагда аллегорик шәкилдә онлара мәлумат верир вә тәбиәт һадисәләринә гаршы мараг ојадырды.

Лакин А. Шаигин драматурглог фәалијјәти әсасән «Хасаж» пјеси илә башланыр ки, бу да онун Азәрбајчан Дөвләт Кәнч Тамашачылар театрындаки педагоглог фәалијјәти илә бағлыдыр.

А. Шаиг 1937-чи илдә Азәрбајчан Дөвләт Кәнч Тамашачылар Театрындаки бәдии педагожи һиссәјә мүдир тәјин едилди.

Гочаман әдибин Кәнчләр театрындаки бу мүһүм саһәјә рәһбәрлик етмәси кәнч јарадычы коллективин бөјүк руһ јүксәклијинә сәбәб олду, онун јүксәк бәшәри вә инсани идејалары онлары јени јарадычылыг гәләбәләринә руһландырды.

Тәчрүбәли педагог олан А. Шаиг јахшы билирди ки, Совет Кәнч Тамашачылар Театрынын ән мүһүм хүсусијјәтләриндән бири дә онун педагожи әһәмијјәтли театр олмасындадыр. Өзүнә мәнхус хүсусијјәтләрә малик олан бу театр мәнз мөһкәм елми-педагожи принципләрә әсасланаараг, аилә вә мәктәблә сыхы әлагә шәраитиндә, коммунизм кәләчәк гуручулары олан Совет ушагларыны дүзкүн педагожи әсасларла тәрбијә етмәли, онларда мәтанәтли, сағлам, ишкүзар интизамлы, мәдәни, хејирхәһ вә доғручу олмаг, һәр чүр чәтинликләрә галиб кәлмәк, өзүндән бөјүјә һөрмәт етмәк, кичик јашлылара гајғы илә јанашмаг, коллективин мәнәфеини гижмәтләндирмәк вә с. бу кими инсани сифәтләр ашыламалы, кичик јашларындан онларын руһән сағлам инкишаф етмәләринин гејдинә галмалыдыр. Кәнчләр театры ушаға инчәсэнәт васитәсилә көмәк етмәлидир ки, өз дүшүнчә вә дујгуларыны даһа дәриндән дәрк едә билсин, даһа ајдын дүшүнмәк вә даһа дәрин һисс етмәк габилитетини артырсын. Ушаға көмәк етмәк лазымдыр ки, өзүнү бу јол илә танымаг үсулуну башгалларыны танымаг үчүн дә бир васитә етсин, коллектив шә-

¹ Мирзә Ибраһимов. «Абдулла Шаиг һагғында кичик бир хәтирә». 2 декабр 1959 ил. Театр музееинин архивиндән.

раитиндә дикәрләри илә бирликдә инкишаф етмәк вә дәрин чошгун һәҗачанла долу, тамамилә јени һәҗата доғру һамылыгла ирәвиләмәк үчүн бир васитә едә билсин». (Н. К. Крупскаја). М. И. Калинин «Совет зијалыларынын вәзифәләри һаггында» мәғаләсиндә јазыр: «Өлкәмиздә сосјализм чәмијјәтинин јени инсани јетишир. Бу јени инсани ән јахшы инсан сифәтләрини ашыламағ лазымдыр... Ушағлара нә кими инсани сифәтләр ашыламағ лазымдыр? Биринчиси, өз халгына, зәһмәткеш күтләләринә мәнәббәт һиссини ашыламағ лазымдыр...

Икинчиси, — дүзлүк һиссини. Ушағлары дүзлүжә өјрәтмәк лазымдыр...

Үчүнчүсү, — гочағлығ һиссини...

Дөрдүнчүсү, — јолдашлығ бирлијини өјрәтмәк лазымдыр...

Бешинчиси, — әмәји севмәк лазымдыр. Нәнки севмәк, ејни заманда әмәјә сәдағәтлә јанашмағ вә буну да мөһкәм јадда сахламағ лазымдыр ки, әкәр бир адам јашајыр, јејиб-доланыр вә ишләмирсә, демәли өзкә әмәјинин бәһрасини јејир...

Әнил мәтләб, ушағларла дүзкүн рәфтар етмәк, өз һәрәкәтләрини изләмәк, ушағларымызы һәгигәтән јахшы, һәгигәтән сосјалист вәтәндашлары кими јолдашлығ дүјгүсү гүввәтлә олан, ушағ психоложиси вә инсан имканлары дахилиндә интизамлы олан намуслу вә гочағ бир адам кими тәрбијә едиб јетишдирмәкдир...

Коммунизм принципләри, — садә шәкилдә көтүрсәк, — јүксәк дәрәчәдә елмли, намуслу, габагчыл адам принципләридир, сосјализм вәтәнинә мәнәббәт, достлуг, јолдашлығ, инсанпәрвәрлик, дүзлүк, сосјалист әмәјинә мәнәббәт вә мәнасы һамы үчүн ајдын олан бир сыра башга нәчиб сифәтләр демәкдир. Бу хассәләрини, бу нәчиб сифәтләрин тәрбијә едилмәси, адамлара ашыланмасы, коммунист тәрбијәсинин ән мүһүм тәркиб һиссәсидир¹.

Кәнч нәслин һәҗат үчүн һазырланмасында кәнчләр театрынын бу бөјүк ролуну дәрк едән вә бу ишдә бир педагог кими өз үзәринә дүшән мәнәулијјәтин чиддилијини дујан гочаман мүәллим А. Шаиг театрда ишә башладығы илк күндән пионер вә мәктәблиләрин естетик тәрбијә үсуллары һаггында дүшүнүр, театрда тәрбијә сәнәсиндә јени педагожи методун әсасыны гојур.

¹ М. Калинин. Коммунист тәрбијәси һаггында. сәһ. 46.

«Тәрбијә бөјүк ишдир. О, инсанын талә'ини тә'јин едир». А. Шаиг, бөјүк рус демократы Н. В. Белинскинин тәрбијә һаггында сөјләдији бу али фикри әсас тутарағ» һәм педагожи фәалијјәтим, һәм дә әсәрләримлә мән кәнч нәсли јени руһда тәрбијә етмәк, она мәдәнијјәтимизи, дил вә әдәбијјәтимызы өјрәтмәк мәгсәдини гаршыма гојмушам». — дејә даима кәнч нәсли халгымыза вә вәтәнимизә һәдсиз сәдағәтлә хидмәт едән, јүксәк идејалы, вәтәнпәрвәр адамлар кими тәрбијә етмәк үчүн бүтүн гүввә вә енержисини сәрф етмишдир.

Һәҗатынын бөјүк бир һиссәсини мүәллимлијә сәрф етмиш олдуғундан мөктәб һәҗатыны вә ушағ психолокијасыны јахшы билән А. Шаиг ушағлара бир ата кими бөјүк гајғы вә тәләбкарлыгла јанашыр. Онларын үрәјиндә нәчиб дүјгулар, јүксәк инсани фикирләр ојадыр, онлары һәгигәтә вә инсанијјәтә мәнәббәт руһунда тәрбијә едирди.

Ејни заманда А. Шаиг «Бизим ушағларымыз чох габилијјәтли, чох ағыллы вә чох тәрбијәли ушағлардыр. Онлар һәр шеји өјрәнмәк вә билмәк истәдикләри кими, икид, гәһрәман, гочағ, дөјүшчү, һәким, мүәллим олмағ истәјирләр»¹. — дејәрәк онлара бөјүк үмидләрлә јанашырды.

А. Шаиг театра кәлдији илк күндән е'тибарән педагожи иш үзрә бир сыра әмәли тәдбирләр һәҗата кечирир. Әввәлә театрда мәктәблиләрдән ибарәт актив тәшкил едир. Бу актив васитәсилә аилә, мәктәб вә театр арасында сыхы әлағә јарадарағ мәктәбә кетмәјән ушағлары мәктәбә чәлб едилмәсини вә мәктәблиләрин мүтәшәккил сурәтдә театра кәлмәләрини тә'мин едир. Театрда кәстәрилән тамашаларын даһа јахшы баша дүшүлмәси үчүн тамашачылар јаш хүсусијјәтинә көрә круплара бөлүнүр. Тез-тез диспутлар кечирилир, јарадычылығ көрүшләри тәшкил едирди. Вахташыры оларағ театрда дивар гәзетинин бурахылмасына нәзарәт јетирилир. Пионер вә мәктәблиләрин иштиракы илә ајры-ајры тамашалара аид шитләр дүзәлдилир. Һәмнин шитләрдә бу вә ја башга бир тамашадан шәкилләр, әсәрдә тәсвир олунан дөврүн адамларынын кәјимләрини, гримләрини, һадисә баш верән јерин адәт вә ән'әнәләрини, галалары, көркәмли абидәләри, мәдәнијјәт нүмунәләрини әкс етдирән фотолар вурулурду.

Бундан башга мәктәблиләрин театра олан мәнәббәтини даһа да артырмағ, ушағларда бәди и зөвгүн инкишафына көмәк етмәк, онлары әмәјә һәвәсләндирмәк мәгсәдилә А. Шаигин

¹ Кәнч ишчи гәзети. 20 јанвар 1940 ил.

тәшәббүсү вә рәһбәрлији илә театрда макетчиләр вә ескизчиләр дәрнәкләри тәшкил олунур. Бу дәрнәкләрә мұхтәлиф мәктәбләрдә охујан ушаглар чәлб едилирди ки, онлар һәр илк тамашадан сонра онун бәдии макетини вә ескизини һазырлајыб сәркидә нүмајиш етдирдиләр.

Беләликлә, јүзләрлә ушаг театрда тамашалара бахмагла јанашы, һәм дә әмәли вәрдишләр газаныр, өз бачарыг вә истәдадыны артырыр, мәктәбдә алдыгы нәзәри биликләри театрда мөһкәмләндирдиләр.

Совет педагожи елминә әсасланан гочаман әдиб бу фикрдә иди ки, шакирдләрин көзәл охујуб, тәрбијәләнмәләри үчүн онлары елми сурәтдә өјрәнмәк лазымдыр. Чүнки ушагы таныјыб билмәдән онун инкишафына, тәрбијәсинә истигамәт вериб рәһбәрлик етмәк мүмкүн дејилдир. Одур ки, о, ушаг психолокијасыны билмәјән, ушаг дилини аңламајан «елә отурма, белә дурма» дејә ушагларын һәр бир һәрәкәтинә ирад тутан бәзи мүәллим вә валидејинләри тәнгид едирди. А. Шаиг кәнчләр театрынын јалныз тамашачыларына дејил, јарадычы коллективинә дә бөјүк мәнәббәт вә тәләбкарлыгга јанашырды. Чүнки «Бу вахт театрын актјорлары вә режиссорлары да тамамилә кәнч идиләр. Һәтта бәзиләри пионер галстүку кәздирдиләр»¹.

Театрын баш режиссору, Әмәкдар инчәсанәт хадими Зәфәр Нејмәтов јазыр ки, «А. Шаиг бөјүк јазычы олмагла бәрәбәр, тәвәзәкар, аличәнәб, сәмими бир инсан, гајыкеш вә тәләбкар бир мүәллим иди. О, адамы һеч заман коллектив гаршысында устандырмазды. Әкәр коллективдән вә ја тамашачылардан бир нәфәр пис һәрәкәт етмиш олсајды А. Шаиг долајы јолларла өзүнә мәнәсә сакит, мүлајим бир тәрздә ону баша салар вә дүзкүн јол көстәрәрди. Индики кими јадымдадыр. «Сејран» тамашасы ојнанылырды. Фасилә заманы ушаглардан бири әлиндәки бычагла стулун сөјкәнәчәјини чызырды. А. Шаиг буну көрдү, кәлиб ушагын јанында отурду. Биз фикирләшдик ки, инди ушагы данлајачаг, бычагы онун әлиндән алачаг вә синиф мүәллиминә хәбәр верәчәкдир. Етираф едим ки, бизим һәр биримиз белә һәрәкәт едәрди. Лакин көзләдијимизин тамамилә әкси олду. Һөрмәтли мүәллимимиз һеч бир шејдән хәбәри јох имиш кими ушагын башыны тумарлајыб «тамаша хошуна кәлирми?» — дејә сорушду, мүсбәт чаваб алдыгдан сонра «көр нә гәшәнк стуллардыр — дејә сөзә башлады. Һәм дә раһатдыр. Бу чүр стул-

¹ А. Д. Гурбанов. «Бөјүк мүәллим» (Шаиг һаггында хатирәләр).

ларда отуруб јахшы бир тамашаја бахмаг адама лап ләззәт верир». Бирдән о, стулдаки чызыглары инди көрүрмүш кими һејрәтлә деди: «Бах бу мәним һеч хошума кәлмир. Һеч мәктәбли дә бу чүр һәрәкәт едәрми?». Сонра о, ушага тәрәф чеврилиб «сән бу ишә нечә бахырсан?» — дејә сорушду. Ушаг бир кәлмә дә олсун данышмады. А. Шаиг онун башыны тумарлајыб ајрылды. Тамашадан сонра ушаг өзү кәлиб сәнвини етираф етди. Бир дә белә иш тутмајачагына сөз верди. А. Шаиг бүтүн һәрәкәт вә данышыгы илә бизим үчүн бөјүк бир мәктәб иди. О, коллективин һәр бир үзвүнүн аилә вәзијәти, јашајышы, театрдан кәнарда да нә ишлә мәнәгул олмасы илә марагланырды. Һәтта вахты чатмыш јолдашлара евләнмәји, јахшы аилә гурмагы мәсләһәт көрәрди. О, дејәрди ки, «мөһкәм вә јахшы аилә, мөһкәм чәмијјәтин әсасыдыр вә инсанын хошбәхтлијидир». Шәхсән мәним көзәл аилә саһиби олмағымда севимли мүәллимимиз А. Шаигин чох көмәји олмушдур. Мәним үчүн елчилији дә А. Шаиг етмишдир»¹.

Беләликлә «мүәллимлији илә һәмишә фәхр едән, мүәллимлији һәр шејдән үстүн тутан, һәр шејдән чох севән»². А. Шаиг театр коллективинин вә тамашачыларын шүурлу, көзү ачыг, мэдәни инсанлар кими бөјүмәләринә фикир верирди.

А. Шаиг јахшы билирди ки, јалныз хүсуси репертуара малик театр һәгиги јарадычылыг симасына малик ола биләр. Одур ки, А. Шаиг Кәнчләр театрынын репертуарына хүсуси фикир верирди.

Бу вахт Бақы Кәнчләр театрында, Москва али театр мәктәбиндә тәһсил алмыш, мэдәни, савадлы, бачарыглы бир јолдаш олан М. Һашымов баш режиссор вәзифәсиндә чалышырды. Мәһз бу дөврдә театр өз репертуарыны зәнкинләшдирмәк үчүн чәсарәтли аддымлар атыр. Театр бир тәрәфдән рус вә гәрби авропа драматургларынын јахшы әсәрләрини тәрчүмә етдириб тамашаја гојур, диқәр тәрәфдән Азәрбајчан драматургларынын бәдин чәһәтдән мүкәммәл олан, кәнч тамашачылар театрынын тәләб вә мәгәдләринә ујғун кәлән пјесләрини сечиб тамашаја һазырлајыр, үчүнчү бир тәрәфдән исә јерли драматургларла әлагә сахлајараг муасир вә тарихи мөвзуда јазылмыш оржинал әсәрләрлә тамашачылары таныш едирди.

¹ Театр музејинин архивиндән.

² Д. М. Мустафајева. «А. Шаигин педагожи фәалијјәти вә әдәби јарадычылығында тәрбијәдә даир фикирләри.

Истәр рус вә гәрби европа драматургларынын, истәрсә дә классик Азәрбајчан драматургларынын әсәрләри тамашаја һазырланаркән сәһвә јол вермәмәк, тамашанын даһа долғун, даһа һәгиги олмасы үчүн А. Шаиг профессор Ә. Султанлыны, Жузени вә башга мүтәхәссис алимләри мәсләһәт вермәк үчүн театра дәвәт едирди. Бу мүтәхәссис алимләр тамашаја гојулан әсәр мүәллифләринин јарадычылығы вә һәјаты, о дөврүн инсанлары, әсәрдә тәсвир олунан типләр вә бу типләри доғуран ичтимаи мүһит һагғында мүһазирәләр охујурдулар. Бу мүһазирәләр театрын кәнч коллективинә ојнајачаглары әсәри даһа дәриндән анламагда вә дүзкүн ифа етмәкдә көмәк едирди.

Мәһз бу илләрдә театрда пионер вә мәктәбиләр тәрәфиндән сәмимийәтлә гаршыланан «Серјожа Стрелтсов» (1936) (мүәллиф В. Лјубимова, режиссор М. һашымов), «Зоран тәбиб» (мүәллиф Ж. Б. Молјер, режиссор А. Туганов), «Молла Ибраһим Хәлил кимјакәр» (1938-чи ил мүәллиф М. Ф. Ахундов, режиссор А. Туганов), «Ғачаглар» (1939-чу ил, мүәллиф Шиллер, режиссор М. һашымов), «Хасаж» (1937 ил, мүәллиф А. Шаиг, режиссор М. һашымов), «Сејран» (1939 ил, мүәллиф Ә. М. Атајев вә Ә. Әһмәдов, режиссор К. Һәсәнов), «Партизан Мәммәд» (1937-чи ил, мүәллифләри А. Искәндәров вә С. Рәһман, режиссор М. һашымов) вә с. бу кими тамашалар көстәрилир.

Лакин бу дөврдә театрын репертуар вәзийәтини һеч дә ғәнаәтбәхш һесаб етмәк олмазды. Республикамызда ушаг драматуркијасы илә мәшғул олан јазычылар чоһ азиди. «О заман республикамызда кәнч тамашачылар театрынын өзү һәлә чоһ кәнч иди. Нә кифајәт гәдәр драматиг әсәр, нә дә сәһнә тәчрүбәси варды. Хүсусән мүасир һәјаты, ушагларымызын вә кәнчләримизин јашајышыны, мүбаризәсини јүксәк бәди сәвијјәдә әкс едән әсәрләрә бөјүк еһтијач һисс олунурду»¹.

Театрын јарадычы коллективи, педагожи һиссәсинин рәһбәри А. Шаигин көмәји илә өз әтрафына бир нечә драматург топламышдысада бу кифајәт дејилди. Һәмин драматурглар да ишә сојуг мүнәсибәт бәсләјирдиләр. Онлардан бәзиләри театрла бағладылары мүғавиләнин шәртләрини јеринә јетирмирдиләр. Бәзи тәһгидчиләр исә бу театрын тамашалары һагғында фикир сөјләмирдиләр.

Еһтимал етмәк олар ки, онлар кәнчләр театрына икинчи дәрәчәли бир театр кими бахырдылар вә елә дүшүнүрдүләр ки, бу театр һагғында фикир сөјләмәјә дәјмәз.

¹ М. Ибраһимов. «Абдулла Шаиг һагғында кичик бир хатирә».

Бүтүн бу чәтинликләрә бахмајараг А. Шаиг театрын јарадычы коллективи илә бирликдә јени репертуар уғрунда мүбаризә апарыр, кәнч драматурглары театра чәлб едир. көстәрилән тамашаларын идеја вә бәдии чәһәтдән јүксәк сәвијјәдә олмасы тамашаларда режиссорла рәссамын сыхы әлағәсини тәмин етмәк, көзәл актјор коллективи јаратмагла театрын үслуб хүсусийәтини тәјин етмәк, мүасир һәјатымызы вә ингилабы тарихи кечмишимизи әкс етдирән дәјәрли әсәрләр тамашаја гојмаг үчүн вар гүввә илә чалышырдылар.

Бүтүн бу ишләрин һамысыны көрмәк үчүн бөјүк зәһмәт вә әзијјәт чәкмәсинә бахмајараг А. Шаиг һәр ишлә бөјүк һәвәслә, мүвәфғәийәтлә мәшғул олурду.

А. Шаиг кәнчләр театрына кәлдији илк илләрдә, һәмин театрын репертуарында биләваситә мәктәбиләрин һәјатыны, онларын мәктәбдә вә аиләдә нечә тәрбијә едилдикләрини көстәрән әсәр јох иди. Кәнчләр театры вә онун тамашачылары белә бир әсәри сәбрсизликлә көзләјирдиләр. А. Шаиг театрын вә тамашачыларын бу арзусуна «Хасаж» пјеси илә чаваб верди.

Шаиг Кәнчләр театрына бир педагог драматург кими даһил олду. Бу илк әсәрдән сонра Шаиг театрла даһа јахындан бағланды. Бу һал кәнчләр театры репертуарынын зәһкинләшмәсинә, јарадычы коллективин ирәлијә доғру инкишафына сәбәб олду.

А. Шаиг «Мәним арзум» адлы мәғаләсиндә јазыр:

«1937-чи илдә Кәнч Тамашачылар Театрында бәдии-педагожи һиссәдә ишә башладым. Бу илләр театрын репертуары касыб иди. Әсасән тәрчүмә әсәрләри көстәрилирди. Мән оржинал пјесә олан еһтијачы көрүб бири-биринин даһынча «Хасаж», «Ел оғлу», «Вәтән», «Фитнә», «Ғарача гыз» әсәрләрини јаздым».

«Хасаж» ушағын дүзкүн тәрбијә едилмәсиндә мәктәбин вә аиләнин ролу кими мүһүм бир мөвзуја һәср едилмишдир. Пјесин јаранмасына нә сәбәб олмушду? Мүәллиф өзү бу суала белә чаваб верир. 1936-чы илдә «Правда» гәзетиндә «Совет јазычыларына ачыг мәктүб» адлы бир мәғалә дәрч едилмишди. Һәмин мәғаләнин мүәллифләри олан бир груп совет мүәллими јазырды ки, ушагларын дүзкүн тәрбијә олунуб јетишмәләриндә мүәллим әсас шәхсийәтдир. Лакин нәдәнсә мүәллимин һәјатыны, ишини әкс етдирән әсәрләр јазылмыр. Мән бу мәғаләни охудугдан сонра «Хасаж» адлы бир һекајә јаздым. Һекајә әдәби ичтимаийәт тәрәфиндән јах-

шы гijмэт алды вә Азәрбајчан Дөвләт инчәсәнәт ишләри идарәси тәрәфиндән мұкафатландырылды. Театрда ишә башладыгдан сонра мәктәбиләрин билаваситә һәјатыны әкс етдирән сәһнә әсәрләринә олан еһтијачы көрүб һәм ин һекајә асаында «Хасај» пјесини јаздым.

1937-чи илин сентјабр ајынын 25-дә А. Шаигин «Хасај» пјеси тамашачыларә көстәрилди. Бу А. Шаигин бөјүк һәчмли илк драм әсәри иди. Буна бахмајараг мұәллифин театр вә драм сәнәтинә бәләд олдуғу, ушаг психолокијасыны јахшы билдији һисс олунурду. Оун мұәллимлик сәнәтинә бөјүк етирамы да өзүнү көстәрирди. Мұәллими әсас бир сима кими гәләмә алан А. Шаиг көстәрмишдир ки, ушағын дүзкүн тәрбијә едилмәсиндә мәктәбин вә аиләнин ролу бөјүкдүр. Ушаг мәнз аиләдәки вә мәктәбдәки күндәлик тәлим-тәрбијә нәтичәсиндә лајигли инсан кими бөјүјүр вә инкишаф едир. Чон Лок, Г. Белиңски вә Макаренко кими танынмыш алимләрин фикринә әсасән А. Шаиг белә доғру нәтичәјә кәлмишди ки, һеч кәс анадан тәнбәл ја чалышган, ачиз ја гочаг, тәрбијәли ја тәрбијәсиз доғулмур. Ушаг анадан оларкән оун бејни бир ағ лөвһәјә бәнзәјир, сонрадан һәјат, мұһит өз истәдијини ораја јазыр.

«Аилә вә мәктәб һәр икиси бир шејдир. Бирисинин хочасы сиз аналар, о бирисинин хочасы биз мұәллимләр, аилә һәјаты илә мәктәб һәјаты арасында бир пәрдә, бир анлашылмамазлыг олурса, кәнч нәслимизин истәдадынын инкишафына әнкәл олур. Бу әнкәл арадан галдырылмалыдыр»¹. — дејән јазычы Хасај пјесиндә мәктәбин вә аиләнин бирлијини нәтичәсиндә ушағын дүзкүн тәрбијә едилә биләчәјини көстәрмишди.

Мұәллиф, әсәриндә бу чәһәти габарыг сурәтдә көстәрәк, дөврүн һәјати дәлилләри илә сүбүт етмишди. Пјесдәки һәјати конфликт оун һәм валидејинләр, һәм дә ушаглар үчүн мараглы етмишди. Мұәллиф пјесиндә мәнз аилә вә мәктәбш бирлији нәтичәсиндә ушағын тәрбијә едилмәсинин мүмкүн олдуғуну әсас көтүрмүш вә буну реал һадисәләр, чанлы характерләр вә тәбни сәһнәләрлә садә бир диллә ушагларә тәлгин етмишдир. Әсәрдә бу чәһәт габарыг сурәтдә Хасајын аиләдә вә мәктәбдәки һәјаты васитәсилә бизә чатдырыр.

...Хасајын атасы Рәсул киши зәһмәткеш, әмәји гijмәтләндирән савадланмаг тәрәфдары олан намуслу бир адамдыр.

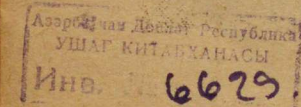
¹ А. Шаиг. «Сечилмиш әсәрләри». Бақы, 1936 ил. сәһ. 230.

«ХАСАЈ» тамашасындан бир сәһнә.

О, гадыны Бадам, гызы Зинјет вә оғлу Хасажла хошбәхт һәјат кецир. Ушаглар дәрс әлачысы олмагла јанашы, һәм дә нүмунәви әхлага маликдирләр. Лакин бирдән-бирә бу аилләдә бөјүк бәдбәхтлик үз верир. Рәсул киши вәфат едир. Оун өлүмүндән сонра Бадам арвад Рәчәб адлы бир нәфәрә әрә кедир. Рәчәб Бадамы алыб аилләјә саһиб олдуғдан сонра Хасажы вә оун бачысы Зинјәти мәктәбә кетмәјә гојмур. Рәчәбин һәдә горхуларына, чығыр-бағырларына «әсл киши сифәти» кими бахан Бадам арвад да өз ушагларынын тәрбијәсини унудур. Онлара гаршы һәддән артыг јабанчы вә рәһмсиз олур, Рәчәбин тәкиди илә Зинјәти тум сатмаг үчүн күчәдә отурду, Хасажы исә папирос сатмаға көндәдир. Беләликлә, аилләдә баш верән бу һадисә ушагларын тәрбијәсиндә өз әкс тәсирини көстәрир. Әввәлләр дәрс ады кәләндә ганадланыб учмаг истәјән бу ушаглар инди дәрсә һәвәссиз кедир. Дәрс бурахырлар. Өз нүмунәви әхлагы илә сечилән Хасаж тез-тез дава салыр, јолдашлары илә кобуд рәфтар едир. Хасажын белә позулмасы, оун синиф рәһбәри Камил мүәллими нараһат едир. О, Хасажкилә кәлир, Бадамла сөһбәт едир, ушагларын вәзијјәтини өјрәнир. Хасажы тәрбијәләндирмәк үчүн бүтүн имканлары сәфәрбәр едәрәк мүбаризәјә киришир. Камил мүәллим бу јолда бир чох манијәләрлә үзләшир. Бир тәрәфдән «бизим ән бөјүк дүшмәнләримиз бу мүәллимләрди. Онларын ганы һалалдыр, ганы». — дејән Рәчәб Камил мүәллими мәһв етмәјә чалышыр, Рәчәбин тәсири алтына дүшән арвад ону тәһгир едир, дикәр тәрәфдән исә мәктәбин өзүндә олан көһнә мәктәбдән галаң, анчаг дәрс демәклә өз вәзифәсини битмиш һесаб едән бәзи мүәллимләр дә Камилә чидди манијәчилик төрәдирләр. Лакин бунларын һеч бири Камил мүәллимин күл кими тәмиз ушаглары хилас етмәк нијјәтинә мане ола билмир. О, буну өзүнүн вәтәндашлыг борчу вә мүәллимлик вәзифәси билир. Хасаж али тәрбијә илә тәрбијәләниб коллективә гајыдыр.

Көрүндүјү кими нәчиб инсан олан А. Шаиг ушаглара гајгы илә јанашмағын, онлары дүзкүн, елми-педагожи принципләрә әсасән дүзкүн тәрбијә едиб јетишидирмәјин нә гәдәр вачиб бир иш олдуғуну дәрк едир вә буну өз гәһрәманлары васитәсилә тамашачылара чатдырыр. Әсәрдә мәктәб вә мүәллимләр мәһз дүзкүн хәтт-һәрәкәт тутуб Хасажын аиллә һәјатыны мөгсәдә ујғун шәкилдә дүзәлтмәјә мүвәффәг олурлар. Бөјүк зәһмәт нәтичәсиндә ислаһ олунан «Хасаж» коллективә гајыдыр.

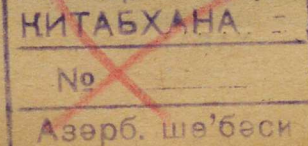

Әсәр тамашаја һазырланаркән Шаиг һәр дәфә мәшгәр-дә иштирак едир, актјорларын ојунундакы тәбиилијә режиссор ишинин сәлистлијинә фикир верирди. Әсәри тамашаја һазырлајан М. һашымов тез-тез мәктәб һәјаты, ушаг аләми вә мүәллимлик сәнәти һаггында сорушур вә актјорлара көстәриш верирди. Мәһз бу әлбир ишин нәтичәси олараг јахшы бир тамаша һасил олмушду. Театрын коллективи әсәрин идејасыны вә мөгсәдини дүзкүн баша дүшдүкләри үчүн бурадаки ајдын һәјати һәгигәти доғру шәрһ едә билмишдиләр. Режиссор М. һашымов елә илк кәлишдән ифачыларла тамашачылар арасында әлағә јаратмышды. Рәсул кишинин еви тәсвир олунурду. Хасаж севинчәк ичәри кириб, әлачы шакирдләрин мәктәбдә кецириләчәк мүсамирәсинә кетмәк үчүн ата-анасына дәвәтнамә верирди. Тамашачы Рәсул кишинин аиллә үзвләри, јашајыш төрзи, арзу вә мөгсәдләри илә таныш олурду. Сонраки пәрдәләр дә јығчам шәкилдә әсас мөгсәдин ачылмасына хидмәт едирди. Рәссам, Ә. һәсәновла Л. Терпиловскаја шәр-тилијә чохда ујмајыб Рәсулун евиндәки әшјалары, синиф отағындаки парталары, дәһлиздәки шәкилләри дә доғру көстәрмишидирләр.

Тамашада мөһкәм бир ансамбл вар иди. Әсас образлар дүзкүн мүәјјәнләширилмиш, ифачылар јахшы сечилмишиди. Актјорлар мүәллифин фикрини тамашачыја дүзкүн чатдырмаг үчүн бир вәһдәт һалында чыхыш едирләр.

Хасажын психоложи аләмини, тәмиз ушаг гәлбини јахшы дујан Н. А. Садыгов чанлы вә инандырычы сурәтдә көстәрмишиди ки, әввәлләр чалышганлығы вә нүмунәви әхлаги илә сечилән бу мәктәбли пис тәсирләр нәтичәсиндә бүдрәмишсәдә, јолуну тамамилә азмамышдыр. Образын руһу вәзијјәтини ачмаға чалышан Н. А. Садыгов Хасажын һәјатында баш верән һадисәләри реал планда көстәрмишиди. Оун әввәлинчи шәкилләрдә пислијә доғру дәјишмәси, икинчи пәрдәдән сонра исә тәдричән әввәлки вәзијјәтинә гајытмасыны актјор сәнәт-карлыгла нүмајиш етдирди.

...Мәктәбин дәһлизидир. Ушаглар дејиб-күлүр, ширин сөһбәт едирләр. Хасаж далғын нәзәрләрини узаглара зилләмишиди. Бу бахышларда кин вә гәм вардыр. Бу вахт досту Рәшид һисә етмәдән Хасаж тохунур вә дәнүб үзр истәјир. Хасаж Рәшидин үзр истәмәсинә әһәмијјәт вермәјиб, ону вуур. Рәшид Хасажә «Һеч утанмырсан Хасаж?.. Адам да өз јолдашыны вуур? Мән сәнә нә пислик етмишәм?» — Елә билки, јер-көј Хасажын — Н. А. Садыговун тамына, фырланыр. О, өз мүвазинәтини итирир, јаһыг көркәм әдир, мәјјус бахышларла

«ХАСАЈ» пјесиндә
Н. А. Садыхов — Хасај ролунда.

бир ан Рәшиди сүзүр сонра, әлләри илә үзүнү өртүб агла-
маға башлајыр.

Лухарыда дедјимиз кими әсәрдәки Камил образы совет мұәллиминин ән нәчиб хұсусијјәтләрини өзүндә әкс етдирирди. Ј. Дадашов өз көзәл ојуну илә бачарыглы бир рәссам кими Камил мұәллимин әсл сурәтини чәкә билмишди. Актјор тәмиз вә сәлигәли кејими, тәмкинли һәрәкәти, аста, мәнтиги вә инандырычы даһышыгы илә сурәти тамашачыларә севдирди. Бу, һеч дә о демәк дејил ки, Ј. Дадашов образын јалһыз зәһири әләмәтләрини әкс етдирмишди. Әлбәтдә актјор Камилин даһили һиссләрини, аличәнаблыгыны, сәмилијини вә ишкүзарлыгыны да дүзкүн көстәрмишди. Өз шакирдләринин пис јола дүшдүјүнү һисс едән Камил мұәллим Хасај килә кәлир, онун анасы Бадам арвадла сөһбәт едир, ушагын вәзијјәтини өјрәнир. «Мән үрәјимин ганы илә бечәрдијим бағчамын ән көзәл вә ән парлаг чичәјини гопарыб атмаға разы олмарам»¹ — дејә нечә олурса олсун ону горхунч јоллардан чәкиндирмәјә чалышыр. Бүтүн бу сәһнәләри актјор дүзкүн ифа едир. О, хұсусән 3-чү пәрдәнин 2 шәклини бачарыгла ојнајыр. Бу пәрдәдә Камил — Ј. Дадашов анчаг дәрә демәклә өз вәзифәсини битмиш һесаб едән, көһнә фикирли бәзи мұәллимләрлә үз-үзә кәлир. Бу гәбилдән олан мәктәб мүдири Мирзә Рәһим «Ушагы ислаһ етмәк бизим борчумуз дејил, биз мұәллимик»² — дејә Хасајы мәктәбдән говмаг фикрини ирәли сүрдүкдә, Камил мұәллим — Ј. Дадашов сакит, тәмкинли вә инандырычы бир аһәнклә ону баша салыр ки, «Унутмајын ки, биз Совет мұәллимләријик, биз ушаг руһунун мұһәндиси, јени нәслин тәрбијәчисијик. Онларын нөгсанларыны ислаһ етмәк бизим вәзифәмиздир. Сән ону говмаг дејил, ислаһ етмәк үчүн тәдбирләр ахтар»³. Тамашачы Камилин — Ј. Дадашовун сәсиндә бөјүк бир мәнтиг һисс едир вә онун галиб кәләчәјинә инанырды.

Гејд етмәк ләзимдыр ки, мұәллиф Мирзә Рәһимин сима-
сында јаланчы елми педагогиканы тәнгид етмишдир. А. Шаиг бу мұәллимләри гаршылашдырыр. Өзүнүн мұәллимлик һаг-
гындаки фикирләрини Камил васитәсилә тамашачыларә чат-
дырырды. Камил мұәллим образы драматуржи чәһәтдән ди-
кәр иштиракчыларә нисбәтән даһа гүввәтли чыхмышды. Әл-
бәтдә бунун сәбәбини бир тәрәфдән мұәллифин мәктәб һәја-

¹ А. Шаиг. «Хасај» пјеси.

² Јенә орада.

³ Јенә орада.

тыны жахшы билмәсиндә ахтармаг лазымса, дикәр тәрәфдән онун мүәллимә олан дәрин һөрмәти илә өлчүлмәлидир. Тәсәдүфи дежил ки, А. Шаиг өзү «көһнә дүнја» адлы хатирәсиндә жазыр: «Мән мүәллимләrimi чох севирдим. Билмирәм мән һәддән артыг хәјалпәрәст бир ушаг идим, ја онлар бу гәдәр нәчиб инсанлардылар. Онларын һәр бир һәрәкәти вә рәфта-ры мәндә чошғун һиссләр ојадырды»¹.

С. Мәчидованын Бадам вә Ә. А. Ағајевин Рәчәб, Ә. М. Атајевин Мирзә Рәһим сурәтләри тамашанын актјор наилијјәтләриндән иди. Бадам — С. Мәчидованын ифасында авам, чанил, һәр сөзә инанан, ади чәтинлијә белә таб кәтирә билмәјән ачиз бир гадын иди. Сүркүндән гачмыш Рәчәб исә һижләкәр, маскаланмыш халг дүшмәнидир. Нечә атаны оғулсуз, нечә оғулу атасыз гојан бу тип өз алчаг нијјәтини һәјата кечирмәк үчүн Бадамын зәиф характериндән истифадә едир. Нәтичә е'тибарилә һәр ики образ бири-бирини тамамлајырды. Әсәрин илк тамашасы һаггында жазылмыш бир мөгәләдә дејилдирди: «Әсәрин бүтүн иштиракчылары бөјүк руһ жүксәклији илә ојнадыгларына көрәдир ки, Хасај пјесасы тамашачыларын кениш һүсн рәғбәтини газанмышдыр. Пјесада образларын дили олдугча садә вә анлашыглыдыр. Ушагын тәлим тәрбијәсиндә Совет мәктәбинин мүһүм ролуну көстәрән бу әсәр ән актуал темаларымыздан биридир. А. Шаиг јолдаш бу әсәри илә Совет мүәллимләринин мәктәбдә жүксәк интизам, елм, мәдәнијјәт уғрунда мүбаризәсини чох реал вә мараглы бир шәкилдә вермишдир»².

Бүтүн бунларла јанашы гејд етмәк лазымдыр ки, әсәрдә вә тамашада нөгсанлар да вар иди. Әввәлә әсәр драматуржи чәһәтдән нөгсансыз дејилди. Характерләрин бири-биринә мүнасибәтиндә (мәс. Гызјетәрин Зүлејхаја — Хасаја — Рәчәбә, Зүлејханын Хасаја — Бадама) долашыглыг һисс олунурду. Евләр мүдири, Гызјетәр, Зүлејха сурәтләри әсәрдә лазыми јерини тутмамышды. Халг дүшмәни Рәчәб бир характер кими дүзкүн көстәрилмәмишди. Онун өз сиррини һеч бир сәбәб олмадан гоншулара демәси, ону бир характер кими зәифләтмәклә јанашы әсәрин конфликтинә дә хәләл кәтирди. 1-чи вә 3-чү сәһнәләрдә әсәрин әсас идејасынын ачылмасына мане олан сөзчүлүк һисс олунурду. Театр пјесдәки бу нөгсанлары

¹ «Азәрбајчан» журналы. 1954 ил. № 11.

² «Хасај» тамашасы һаггында. «Пионер» журналы, 1939 ил, № 2, сәһ. 49—57.

көрә билмәмишди. Одур ки, тамаша драматиг кәркинликдән мәһрум иди, һадисәләр ләнк кедирди. 2-чи пәрдәдәки сәһнә ики һиссәјә ајрылмышды. Бир тәрәфдә күчә көстәрилмишди, бурада Рәчәб Хасаја вә Зијнәти алверә мәчбур едирди. О бири тәрәфдә тәсвир олунан Гызјетәр гарынын евинин бајыр һиссәсиндә исә гоншулар Рәчәб, Бадам, Хасај һаггында данышырдылар. Бу тамашанын сөзсүз ки, нөгсаны иди. Онсузда Гызјетәр вә Зүлејханын әсәрдәки әсас һадисәләрлә әлағәси јох иди. Үстәлик сәһнәни ики јерә бөлүб тамашачыларын фикрини әсас һадисәләрдән јайндырырды. Әсәрә јардымчы сурәт кими дахил едилмиш евләр мүдиринин әсас функцијасы да тамашада өз әксини тапмамышды. О вахт чап олунмуш бир мөгәләдә бу чәһәт тәнгид едилдирди. Бу нөгсанлара бахмајараг «Хасај» тамашасы кәнчләр театрынын биринчи ониллији дөврүндә онун бөјүк мүвәффегијәти иди. О вахт мәктәблиләр бу тамаша һаггында жазырдылар. «Биз бу әсәрә («Хасај» — И. К.) бахдыгда аилә вә мәктәбин һәјатымызда вә тәрбијәмиздә нә гәдәр гијмәтли вә әһәмијјәтли олдуғуну көрүрүк. Тамаша биздә, Хасај кими әлачы шакирди мәктәбдән узаглашдыран, ону һала салан Рәчәб кими халг дүшмән ләринә гаршы дәрин нифрәт ојадыр»¹.

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, театр бу тамашаны 1940-чы илдә вәтәнимизин пәјтахты Москвада кечириләчәк үмумиттифаг кәнч тамашачылар театрларына бахыш заманы көстәрмәк фикриндә иди. Лакин бәзи тәнгидчиләр «Хасај» тамашасыны «Серјожа Стрелтсов» тамашасы кими гәрәзликлә тәнгид едәрәк көстәрмишдиләр ки, куја әсәрдә верилән аилә вә онун тәрбијәси чәмијјәтимиз үчүн характер дејилдир. Одур ки, әсәр репертуардан чыхарылды. Лакин буна бахмајараг «Хасај» вә онун һәјаты узун мүддәт кәнч тамашачыларын бејниндә дәрин из бурахды. Бир ил сонра әсәр јенидән тамашаја гојулду. Беләликлә, «Хасај» кәнчләр театрынын репертуарында өз фәхри вә габагчыл јерини тутду².

Бөјүк жазычымыз М. Ибраһимов А. Шаиг һаггында жазыр: «Мә'лумдур ки, ушагларын вә кәнчләрин һәјатындаң јазмаг үчүн кәрәк о һәјаты биләсэн. Чүнки ушагларын өзләринә

¹ Октябр рајонуидаки 18 нөмрәли мәктәбин 7-чи синиф шакирди Сәлим Әһмәдов — 11 март 1939 ил. театр музеји.

² Бу фикир инчәсәнәт елмләри намизәди Ә. Әлијеванын театр чәмијјәтиндә сахланылан М. Горки адына Азәрб. Дөвләт Кәнч Тамашачылар театры» адлы жазысындан көтүрүлмүшдүр.

мәхсус чанлы хәяллары, арзулары, һәвәси вар. Ушаг дүнҗасы башга дүнҗадыр. Бизим дүшүндүжүмүз гәдәр садә дежилдир. Индики җазычыларымызын бөјүк бир гүсүру одур ки, бу һәјаты аз өјрәнирләр. Мәктәбләрдә, ушагларын вә кәнчләрин арасында аз-аз олурлар. Буна көрә дә җаздыглары чох заман сүн'и чыбыр. Унутмаг лазым дежил ки, ушаглары һәр шеј маргландырыр. Халгын мә'налы вә фүсүнкар нағыллары да, гәһрәманлыгларла долу кечмиши дә. Анчаг бу мәзмунда җазылан әсәрләрдә дә тамашачыларын — җени ушагларын вә кәнчләрин психоложи аләмнини, тәсәввүр вә анлајышларыны нәзәрә алмаг мүтләг лазымдыр. Бир сөзлә бу тамашачы үчүн җарадан җазычы ејни заманда мүәллим олмалыдыр». А. Шаиг мәһз белә җазычылардан иди. О һәм педагожи фәалијјәти, һәм дә әсәрләри илә кәнч нәсли җени руһда тәрбијә етмәји, дил вә әдәбијјатымызы онлара өјјрәтмәји гаршысына мәгсәс гојмушду. 1939-чу илин ахырларында А. Шаиг җазмышды: «Мән җарадычылыгымын чохуну ушаг вә кәнчләр үчүн әсәр җазмаға сәрф етмишәм. Инди дә онлар үчүн — балача достларым үчүн җазырам. Бу күнләрдә үч пәрдә вә алты шәкилдән ибарәт олан «Ел оғлу» пјесими М. Горки адына Азәрбајҗан Дөвләт Кәнч Тамашачылар Театрына тәһвил вермишәм.

«Ел оғлу» мөвзуу е'тибарилә «Хасај»-дан фәргләнирди. Лакин бурада да ушаглары бејнәлмиләлчилик руһунда тәрбијә етмәк идејасы әсәс көтүрүлмүшду. Халг нағыллары әсасында җазылмыш «Ел оғлу» пјеси вәтәнин азадлығы, хошбәхтлији уғрунда Рүстәм хан кими залымлара гаршы халг гәһрәманы Ел оғлунун апардығы мүбаризәдән вә бу мүбаризәдә гәләбә чалмасындан бәһс олунурду. Әсәрдә халг нағылларындан кәлән бир сыра эпизод вә сәһнәләр варды. Бу сәһнә вә эпизодлары мүәллиф реал һадисәләрлә мөһкәм сурәтдә әлагәләндирмишди. Әсәр, инсаны һәјата, мүбаризәјә, җашамаға, гәләбәјә чағыран романтик мотивләрләдә зәнкин иди. Одур ки, халг әдәбијјаты вә нағыллары әсасында җазылса да әсәр сијаси-ичтимаи характер дашыјырды. Бурада феодализм дүнҗасынын чүрүклүјүнү дәриндән ифша едән, она гаршы халгын биркә мүбаризәсини көстәрән, халг ирадәсинин мөһкәмлијини, сарсылмазлығыны әкс етдирән тә'сирли эпизодлар да габарыг сурәтдә верилмишди.

Ел оғлунун атасы јохсул Полад нөкәрчиликлә газандығы чөрәклә аиләсини күчлә доландырыр. Бу аилә нә гәдәр касыб вә мәзлум олса да бир о гәдәр сәмими вә намуслудур. Ағалыг дөврүндә җашајан минләрлә јохсул аиләләр кими бу аиләнин дә гисмәти ачлыг, чылпаглыг, дөјүлмәк, сөјүлмәк вә

данланмаг олмушдур. Бөјүк торпаг саһиби олан, вар-дөвләти башындан ашан ачкөз Рүстәм хан бу јохсул аиләдә җадикар олан јеканә халчаја көз тикир. Мүәллиф Рүстәм ханы феодализмдин горхунч бир нүмајәндәси кими тәсвир етмишдир. О, күнаһсыз, мәзлум инсанларын дәрсини сојур, онун үрәји өлүм дәзкаһы гурмајынча сакит олмур. Халга әзијјәт вермәјинчә, чамаатын вар јохуну әлиндән алмајынча раһатланмыр. Рәзаләтин вә чәһаләтин бүтүн мурдарлыглары Рүстәм ханын сифәтиндә чәм олмушдур. О, халчаны алмаг үчүн Полады ханлара гаршы үсјан һазырламагла тәгсирләндирәрәк онун өлүмү һаггында фәрман верир. Ел оғлуну вә анасы Анаханымы исә өмүрлүк өз гапысында ишләмәјә мәчбур едир. Ел оғлу хан гапысында достларынын, һәмјерлиләринин тәһгир едилдијини көрүр. Атакишинин, онун нәвәси Ел гызынын, Балаоғланын вә башгаларынын сәһәрдән та кечәјә кими ишләдилдикләринин шаһиди олур. Атакиши ачлыг дәрдиндән өз нәвәси Ел гызы илә ханын гапысында ишләјир. Бураја кәләркән јанаглары даг чичәји кими ачан, шән Ел гызы күндә нечә күнаһсыз инсанларын өлүмүнә фәрман верән ханын әмәлләриндән дәли олур. Күндән-күнә солуб саралыр. Бүтүн бунлары көрән Ел оғлунун гәлбиндә хана вә онун сарај адамларына гаршы нифрәти даһа да артыр.

А. Шаиг Ел оғлуну јалныз гочаг дежил, һәм дә ағыллы, тәдбирли, зирәк вә никбин бир ушаг кими көстәрмишдир. О, өз ағыллы тәдбирләри илә ханын гәзәбинә кәлмиш бир чох адамлары вахтсыз өлүмүн пәнчәсиндән хилас едир. Бу образ олдугча мараглы вә мә'налыдыр. Она көрә ки, биз онун һәгигәтән ағыллы, һазырчаваб вә мәрд олдугуну көрүр, дүшмәнә галиб кәләчәјинә инанырыг. Биздәки бу инам Ел оғлунун Елләр көзәлине раст кәлдији сәһнәдән даһа да гүввәтләнир.

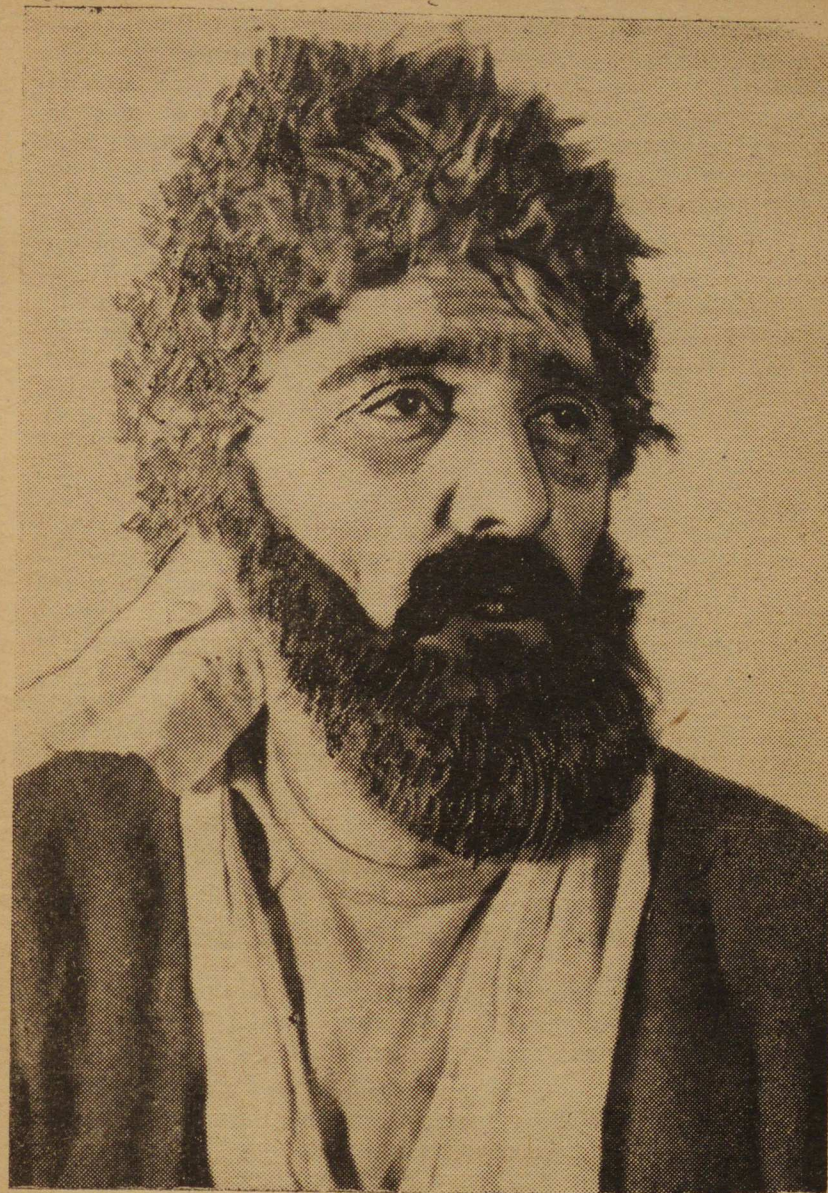
Әсәри режиссор М. һашымов тамашаја гојмушду. Мүәллифин идејасыны дүзкүн ачан режиссор, мәһз тамашанын никбин руһда кетмәсинә чалышмыш, әсәрин руһуна ујғун штрихләр сечмәклә јанашы актјор ојунуну, мусиги (бәстәкар Т. Гулијев) вә бәдии тәртибатыны (рәссам Ә. һәсанов) ваһид бир мәгсәдә-әсәрин идејасыны кәнч тамашачылара дүзкүн вә ајдын бир шәкилдә чатдырмаг мәгсәдинә табе етдирмишди. Режиссор пјесдәки фантастиг сәһнәләрлә реал сәһнәләри үзвү сурәтдә бир-биринә бағламагла тамашанын мүвәффегијјәтини тә'мин етмишди. Мә'лумдур ки, «Ел оғлу» халг әдәбијјаты вә нағыллары әсасында җазылса да сијаси-ичтимаи характер дашыјырды. Режиссор мәһз әсәрин әсәс гајәсини дәрк едә билдији үчүн феодализмдин чүрүклүјүнү дәриндән ифша

едән, она гаршы халгын мүбаризәсини көстәрән, халг ирадәсинин мөһкәмлијини, сарсылмазлыгыны ачан сәһнәләри, тәсирли эпизодлары габарыг вермишди. Тамашада мөһкәм бир ансамбл вар иди. Роллар актјорлар арасында дүзкүн бөлүнмүш вә чидди ишләнилмишди. Бурадакы һәр бир образын фәрди вә типик хүсусијјәти һәм режиссор, һәм дә ифачылар тәрәфиндән тамамилә дүзкүн мүәјјән едилмиш, үмуми бир үслуби вәһдәт дахилиндә мараглы сәһнә сурәтләри јарадылмышды. Тамашада ифачылар үчүн бөјүк кичик рол јох иди. Даима гәһрәман ролларында чыхыш едән А. Д. Гурбанова бу тамашада эпизодик бир рол (Атакиши) тапшырылмышды. Умумијјәтлә роллар белә бөлүнмүшдү: Ел оғлу — Н. А. Садыгов, Полад — Кәримли, Анаханым — С. Мәчидова, Сәмәндәр — Ә. А. Агајев, Телли — Мәхфурә ханым, дүнја көзәли ана (вәтән) — К. Нәсәнова, Рүстәм хан — Ә. Әлијев.

Ушаг ролларынын ән көзәл ифачысы кими танынан артист Н. А. Садыгов Ел оғлу ролунда да тамашачыларын мәһәббәтини газанмышды. О, ағыллы, чәсарәтли, чевик, тәдбирли, мөһкәм ирадәли, һеч бир чәтинлик гаршысында руһдан дүшмәјән, зирәк вә никбин руһлу бир ушаг образы јаратмаға мүвәфّفәг олмушду. Ел оғлу бир күн чобанлара чәрәк апараркән чөлдә сачлары тамамилә ағармыш, лакин үзүндән нур төкүлән бир гары илә растлашыр. Ушағын ағлына һејран галан гары халгын түкәнмәз гүввәсини (чомаг) вә чошгун сәсини (түтәк) она вериб кедир. (бу сәһнә символик руһда иди. Нәмин гары елләр көзәли ана вәтәни тәмсил едирди. «Ел оғлу» — Н. А. Садыгов ана вәтәнлә көрүшдүјү сәһнәдән сонра даһа бачарыглы, даһа кәскин јеришли, кәскин һәрәкәтли олур». О бөјүк бир һәјачанла түтәји чалараг халгы мүбаризәјә чагырыр вә онун гүввәси илә ханы мәһв едир.

Тамашада Ел оғлунун анасы Анаханым ролунда С. Мәчидова чыхыш етмишдир. Актриса ананын садәлијини, нәчиб һисс вә дүјгуларыны, вәтәнпәрвәрлијини инандырычы бир тәрздә ачмаға наил олмушду. Актрисанын бүтүн сәһнәләрдәки (әринин тутулдуғу вә дөјүлдүјү, анасындан јадикар халчанын апарылмасы, ағыр иши вә с.). Нәрәкәтләри дүзкүн дүшүнүлмүш вә јахшы гурулмушду. Сонунчу пәрдәдә актрисанын ојуну даһа гүввәтли тәсир бағышламышды.

Артыг ханын сон күнү олдуғуну, ону мәһв едәчәјинә әмин олан Ел оғлу севинч ичиндәдир. Нәлә һеч шејдән хәбәри олмајан Анаханым — С. Мәчидова оғлунун бу һәрәкәтләринә дөзә билмир. «Сус намуссуз, һејф сәнә чәкдијим әмәк» — дејә ону хан тојунда севиндијинә көрә мазәммәт едир, һәтта «белә

«ЕЛ ОҒЛУ» пјесиндә
С. Әләскәров — Атакиши ролунда.

оғул анасы» олдуғу үчүн өзүнү күнаһкар сапыр. Бүтүн эзаб-лара, ишкәнчөлөрө мөтанәтлә синә кәрән, башыны дик тутан Анаханым оғлунун «хәјанәтинә» дөзә билмир. Санки бир ан-да бели бүкүлүр, көзләри долур, башыны ашағы салыр. Теат-рын илк актјорларындан олан М. А. Дадашовун дедијинә көрә актрисанын бу сәһнәдәки һәр бир һәрәкәти, һәр кәлмәси та-машачылар тәрәфиндән сүрәкли алгышларла гаршыланырды.

Тамашанын ән көркәмли актјор наилијјәтләри сырасында А. Д. Гурбановун Атакиши, Кәримлинин Полад сурәтләри чох гиймәтли иди. Һәр ики образ халгын нәчиб сифәтләрини, көзәл адәт вә ән'әнәләрини тәмсил едән садә инсанлар иди. Һәр ики образын дәрди ејни олсада характерләри мұхтәлиф, мүбаризә үсуллары башга иди. Әјер Полад — Кәримли зүл-мә, һагсызлыға гаршы мүбаризәдә иштирак едирсә, Атаки-ши — А. Д. Гурбанов күнүнү аһ-уфла кечирир. Һәр шеј ону тез руһдан салыр. Һадисәләри кәнардан сејр етмәклә кифа-јәтләнир. Буна бахмајараг Атакиши ролунда А. Д. Гурбанов әсл сәнәткар кими чыхыш етмишдир. Актјор образын дахили аләминә ујгун характерик бојалар ишләтмишди. Атакиши — А. Д. Гурбанов хана вә онун әлалтыларына гаршы нә гәдәр нифрәт едирсә, халга бир о гәдәр сәдагәтлидир. А. Д. Гурба-нов Атакиши ролуну өз гызынын дәли азарына тутулмасыны бөјүк бир фачиә кими, феодализм дүнјасынын зәһмәт адамла-ры үчүн јаратдығы минләрлә фачиәдән бири кими ојнамыш вә тамашачыда әски дүнјаға гаршы нифрәт һисси ојатмышдыр. Сонунчу пәрдәдә халгын гәләбәси илә бирликдә онун гызы да хәстәликдән азад олур. Онун гәһ-гәһ илә күлүшүндән дүнја се-винчи дујан Атакиши — А. Д. Гурбанов «Чан гызым, бу күләп сәнсэн?! Нә бөјүк бәхтијарлыг» — дејә севинчиндән көз јаш-лары ахыдыр. Голларыны кениш ачараг ону гучаглајыр. Сонра гызыны чамаата көстәриб «Сәни мәнә јенидән бағышлајан бу азадлыг бајрамына чаным гурбан. Доғ еј күнәш, чәкил еј думан» — дејир.

Беләликлә «Ел оғлу» Азәрбајчан кәнчләр театрынын ән јахшы тамашаларындан бири олмагла јанашы, һәммин теат-рын актјор сәнәтинин гәләбәси иди.

Ушагларда өз доғма вәтәнинә мәнәббәт, халг гүдрәтино инам, дүшмәнләрә нифрәт һиссләри тәрбијә едән, онлары тәд-бирли, ағыллы, чәсур вә гочаг олмаға чағыран бу әсәр 1955-чи илдә јенидән кәнч режиссор У. Рәфили тәрәфиндән тама-шаја гојулду. (рәссам А. Сејидов, бәстәкар Т. Гулијев иди). Тамашада роллары демәк олар ки, ејни актјорлар ифа едир-

диләр. Бәзи ролларын ифачылары дәјишмийшди мäs: Ана вә-тән — Ф. Шәрифова, Атакиши — С. Әләскәров, Полад — М. Әлизадә, Рүстәм хан — Ә. М. Атајев, Телли — Р. Агајева, Мәрчан ханымы — М. Јермакова. Әлбәтдә бу гурулуш да мү-вәффәгийјәтли олмуш, режиссор ајры-ајры ифачыларын ојун-ларыға дүзкүн истигамәт вермиш, образлар арасында мұна-сибәтләрин дүзкүн тәјин едилмәсинә чалышмышды. Лакин бу тамашада бәзи нөгсанлар олмушдур. Әввәла актјорларын ојунларында сүн'илик, тәләсиклик һисс олунмушду. «Тамашанын сонунчу сәһнәсиндә гарышыглыг олдуғундан фина-лын тәсир гүввәси азалмышды. Ел оғлунун түтәји чаларкән охунан маһны да ајдын дејилмәдијиндән сөзләр баша дүшүл-мәмишди. Әлбәтдә бу кәнч режиссорун тәчрүбәсизлијиндән ирәли кәлмишди. Лакин буна бахмајараг актјорларын көзәл ишинин нәтичәси олараг «Ел оғлу» тамашачылар тәрәфин-дән мәнәббәтлә гаршыланды. Тамашада актјорлар демәк олар ки, диггәтлә ишләмиш мараглы образлар јаратмышды-лар. Һ. А. Садыгов Ел оғлу ролуну бу гурулушда даһа да тәк-милләшдирмишди.

Биринчи гурулуша нисбәтән икинчи гурулушдакы Ана вәтән образы даһа мараглы иди. Республиканын әмәкдар актрисасы Фирәнкиз Шәрифова ана вәтән ролунун илк ифа-чысы актриса К. һәсәновадан фәргли олараг образы даһа дүзкүн трактовка етмишди. Илк пәрдәдә даима гәмкин көрү-нән, анчаг көзләриндән одлу мәнәббәт јаған Ана вәтән — Ф. Шәрифова сонунчу пәрдәдә сон дәрәчә никбин иди. Актри-са ролун кејимини дә зөвглә вә доғру сечмишди. Сонда, зүлмкар ханын әлиндән хилас олмуш халг шәнлик едиб, ча-лыб ојнадығы вахтда Ана вәтән — Ф. Шәрифова көзәл кәнч бир гыз шәклиндә кәлиб халга гошулур. Өзүнүн вә халгынын ағ күнләри үчүн севинир, шадлыг едир. Чәсарәтлә демәк олар ки, Ана вәтәнин — Ф. Шәрифованын бу кәлиши тамаша-нын сонунчу пәрдәсини даһа да никбин вә мәнәлы етмишди.

«Ел оғлу» пјеси инди дә кәнчләр театрынын репертуа-рында лајигли јер тутур.

1939-чу илин февралында Азәрбајчанын театр вә әдәби ичтимаийјәти республикамызда јекәнә театр олан кәнчләр театрынын он иллик јубилејини тәнтәнәли сурәтдә гејд етди. Јубилеј заманы гочаман әдиб А. Шаигә кәнчләрин тәлим-тәр-бијәсиндәки көркәмли хидмәтләрини нәзәрә алараг республи-камызын әмәкдар инчәсәнәт хадими ады верилди. 1940-чы илин мај ајында исә А. Шаиг кәнчләр театрынын јарадычы

«ЕЛ ОҒЛУ» пјесиндә
Ф. Шәрифова — Ана вәтән ролунда.

коллективи илә бирликдә Москвада кечирилән Үмумиттифаг кәнч тамашачылар театрларынын мүшавирәсиндә иштирак етди.

А. Шаиг даима ушагларын зөвгүнү охшајан, онларын психолокијасына вә анлајышларына ујғун әсәрләр јазмағы арзу едәрди. О, бөјүк вәтән мүһарибәси илләриндә дә јарадычылыг иши апарараг халгымызы дүшмәнә гаршы мүбаризәјә чағыран, онларда гәһрәманлыг, вәтәнпәрвәрлик һиссләрини даһа да гүввәтләндирән әсәрләр јазмышдыр. Бу әсәрләр мүһарибә дөврүндә бөјүк гүввәтлә сәсләнмишдир. Бу илләрдә Шаиг халгымызын тарихдә көстәрдији гәһрәманлыға һәср етдији «Нүшабә», халг нағылларындан алынмыш «Вәтән» вә «Ана» әсәрләрини јазды. «Ел оғлу»-дан сонра јенә ејни јарадычылыг принципләри илә әсәрләр јазан Шаиг Азәрбајчан ушаг драматуркијасында нағыл пјес жанрынын инкишафы үчүн јахшы бир јол ачмыш олду. Сонрақы илләрдә Кәнч Тамашачылар театрында Ә. Аббасовун «Мәлиқ Мәммәд», М. Н. Тәһмасибин «Чичәкли дағ» кими нағыл пјесләри ојнаһылды.

Мүһарибә илләриндә бүтүн совет халглары кими кәнч тамашачылар театрынын коллективи дә өз ишини «һәр шеј мүһарибә үчүн», «һәр шеј гәләбә үчүн» шуары әсасында гурду. Театрын актјорларындан бәзиләри дөјүш мејданына јола салынды, театрын галан коллективи исә тамашачыда гәһрәманлыг, вәтәнпәрвәрлик һиссләри ашылајан пјесләр тамашаја гојмаға башлады. Мүһарибәнин илк күнләриндән театр «Сејран» (Ә. М. Атајев, Ә. Әһмәдов), «Ел оғлу» (А. Шаиг), «Бабәк» (Ә. Јусубов) кими халгын өз азадлыгы уғрунда мүбаризәсини әкс етдирән әсәрләри јенидән тамашаја гојду. Сонралар исә тамашачыда гәһрәманлыг руһу ашылајан «Одлар ичиндә» (Ә. Јусубов), «Тәрлан» (Ч. Мәммәдов), «Чәтин дәрә» (С. Ахундов), «Чәһнә бојунча әмр» (Каверин) вә с. әсәрләри көстәрдиләр.

«Вәтән» пјеси 1941-чи илин декабрында јазылмыш 1942-чи ил октјабрын 6-да тамашаја гојулмушду. Әсәрдә вәтән мәһәббәтини илк плана чәкмиш мүәллиф марағлы һадисәләр вә эпизодлар васитәсилә ушагларын баша дүшәчәји бир дил вә насихәтамыз сөзләрлә вәтәнин бөјүклүјүнү, мүгәддәслијини ушаглара баша салыр.

Символик руһда јазылмыш бу пјесин ана хәттини вәтән мәһәббәти идејасы тәшкил едир. Бурада иштирак едән типләр ики чәһнәјә ајрылыр. Елман, Ана вәтән (дүнја көзәли),

Ата баба, Ала-көз, гоча биличи, Тоған, халг, әфсанәви шәкилдә көстәрилмиш пәриләр, гызыл күл, бәнөвшә, гәрәнфил, занбағ вә лаләнин дахил олдугу, вәтән, халг уғрунда чанындан кечмәжә һазыр олан биринчи дәстә нүмајәндәләри; Гузғун шаһ, шаһмар, Шимшад, ифритә чаду, вәзир вә дивләрән јығылдығы, азадлыг вә сәадәт дүшмәнләри олан икинчи дәстәнин мүдафиәчиләри; Бүтүн әсәр боју бу ики дәстә арасында кәркин сурәтдә ачыг вә кизли мүбаризә кедир. Сонда халг өз дүшмәнләринә галиб кәлир.

Дәмирчи оғлу Елманын хошбәхт һәјаты варлы вә бәрәкәтли торпағы, јенилмәз гүввәжә малик халгы варды. О, азад вәтәниндә дүнја көзәли олан севкилисиндән илһам вә күч алыр. Лакин азадлыг вә сәадәт дүшмәнләри олан Гузғун шаһ вә онун әлалтылары Елманын вә онун халгынын динч һәјатыны позмаг үчүн араја нифаг салыр, дүнја көзәлини көтүрүб гачырлар. Елман ана вәтәни (дүнја көзәлини) дүшмән әлиндән хилас етмәк үчүн ата-анасындан, доғма халгындан хејир-дуа алыб јола дүшүр. Әсәрдәки әсас һадисәләр дә бурадан башланыр. Елман бүтүн чәтинликләрә синә кәрәрәк дүшмәни мәнв едир. Ана вәтән азад олур. Әсәрин мүвәффејјәтли чәһәти онда иди ки, мүәллиф бурада вәтән мәнәббәтини илк плана чәкмиш марағлы һадисәләр вә эпизодлар вә ситәсилә ушағларын баша дүшәчәји бир дил вә нәсиһәтамит сөзләрлә вәтәнин бөјүклүјүнү, мүгәддәслијини ушағлара баша салырды. Бир дә ки, әсәрдә хәлгилик, романтик вүсәт вә шаيرانәлик вар иди ки, бу да тамашачылары тәсирли вә чәзибәли сурәтдә өзүнә тәрәф чәкир, онларын естетик зөвгүнү артырырды. Вәтән, халг севкиси, гәһрәманлыг, мәнәббәт һиссләри әсәрдәки бүтүн һадисәләрин әсасыны тәшкил едирди. Бу идеја тамашада да там доғрулуғу илә әкс олунмушду. Гурулушчу режиссор М. Пашымов әсәрдәки типләри нағыллардаки әфсанәви образлар шәклиндә верилмәсинә бахмајараг тамашада мүасир руһ ашылаја билмишди. Әсәрдә олдугу ки ми тамашада да халг вә вәтән мәнәббәти бүтүн әзәмәтилә әкс олунмушду.

Әсәрин бәдии тәртибатыны Н. Мустафајев инсаны вәләһ едән көзәл алма бағыны, зүмрүд гәсри, гузғун шаһын сарајыны усталығла вермишди. Әсәрин үчүнчү шәкилдәки декорасијалар вә гаранлыг дүнјанын тимсалыны верән сәһнәләр көзәл ишләнмишди. Кәјим ескизләри дә оржинал вә типләрә ујғун иди. Гримләр, хүсусилә бәдһејбәт дивләрин симасы гузғун шаһын сифәти јахшы сечилмишди. Бәстәкар С. Гачыбәјов тамашаја көзәл мусиги парчалары јазмышды. Хүсусилә

Елманын севкилиси дүнја көзәли үчүн охудугу маһны, пәриләрин лирик парчалары тәсирли олмушду.

«Вәтән» тамашасы театрын ән јахшы вә әһәмийәтли тамашаларындан иди. Һадисәләр јығчам олан јердә тамаша доғрудан да һәјачанландырычы иди. Мәсәлән, Елманын јола салынмасы, онун дәмирчи Ата бабанын вердији гылынча анд ичмәси, Елманын дүнја көзәли илә көрүнүшү, Гузғун шаһын дүнја көзәлини өзүнә арвад олмаға разы салмаг истәдији сәһнә вә с. садә, мәнәли вә тәбии гурулушду. Гузғун шаһын дүнја көзәлини алдатмаг истәдији сәһнә, Елманын тилсимә дүшдүјү сәһнәләр гәдәр дәншәтли вә һәјачанлыјды. Бу сәһнәдә дүнја көзәли симасында халгымызын ән нәчиб хүсусийәтләри, саф арзулары, ләкәсиз, намуслу, горхмазлыгы вә парлаг ифадәсини тапмышды. Ону дүшмәнин нә һәдә горхусу нә дә јағлы дили өз инадындан дөндәрә билмир. Гузғун шаһ өз әсири дүнја көзәлини јанына кәләрәк, ону «ган, өлүм, горху, һәјачан»ла өзүнә рам едәчәји илә һәдәләјир. Бундан бир шеј чыхмадыгда о һижлә илә долу јағлы дилини ишә салыр. Елманын гаранлыг дүнјанын гызғын чөлүндә дивләр әлиндә мәнв олдугуну сөјләјир вә мәсләһәт көрүр ки, Елманы унутсун. Лакин дүнја көзәли бу һижләләрин һеч бирисинә алданмыр. «Еј хаин дүшмән узаг ол мәндән» дејә ону рәдд едир. Бундан сонра дивләрә галиб кәлмиш Елманын галиб сәси ешидилир. Дүнја көзәли өзүнү Елманын үстүнә атыр. Бир-биринин ардынча кәлән вә бири дикәрини тамамлајан бу һәр ики сәһнә олдугча һәјачанлы иди. Биринчидә горху, нифрәт долу һәјачан, икинчидә исә севинч вә мәнәббәтдән доған һәјачан вар иди. Әлбәтдә Елманла дүнја көзәлинин севкиси ади ашиг мәшуг севкиси дејилди. Мүәллиф дүнја көзәлинин симасында ана вәтәни, Елманын симасында исә онун чәсур оғулларыны тәмсил етмишди. Она көрә дә бу һәјачан даһа гүввәтли вә мәнәли иди.

«Вәтән» тамашасындаки дүнја көзәли ролуну актриса Ф. Султанова ојнајырды. Актриса нәчиб, исмәтли, намуслу гыз ролунда илк дәфә чыхыш етмирди. Һәмин театрын сәһнәсиндә о, Ел гызы («Ел оғлу»), Мәсти («Сейран») вә с. ролларда өз бачарыг вә исәтедадыны көстәрмишди. Лакин «Вәтән»дәки дүнја көзәли актрисанын јаратдығы әввәлки роллардан форма вә мәзмун етибарилә фәргләнирди. Дүнја көзәли бөјүк бир гүввәжә малик иди. Халгын ән нәчиб сифәтләрини — әхлаги принципләрини, өзүндә тәчәссүм етдирирди. Актриса ролу мәнз белә гаврајараг, дүнја көзәлини халгына вә онун гәһрәман оғулларына мәнәббәт бәсләјән, һәр чүр дүш-

мәнә ифрәт едән өлкәсини даима азад вә шад көрмәк хәялы илә јашајан гочаг бир гыз кими ојнајырды. Тәәссүфи, көзәл образын хүсүсийјәтләрини, намуслу ел гызынын үрәк дөјүнтүләрини, арзуларыны дүзкүн шәрһ едән актриса Ф. Султанованын ојунунда бәзи чатышмамазлыгларда вар иди. Бу һәр шејдән әввәл актрисанын һәрәкәтләриндәки јек-нәсәкликдән доғурду. Бундан әлавә ифачы ролун харичи көркәминә әһәмијјәт вермәдијиндән онун јаратдығы образын һәрәкәти вә данышығы илә харичи көркәми арасында бир уј-гунсузлуг вар иди.

Тамашадакы дүнја көзәли сурәтиндә халгын мәнәви көзәлликләри өз әзәмәти илә чанланырдыса, дәмирчи оғлу Елман сурәтиндә һәм халгын мәнәви әзәмәти, һәм дә гәһрәмәнлыгы бир вәһдәт һалында бирләшдирди. Актјор А. Д. Гурбанов Елманы бу чәһәтдән дүзкүн јарадырды. О, халг чәнкәвәринин бүтүн дахили варлығыны мүвәффәгийјәтлә чанландырды. О вахтки тәнгид јазырды: «Елман — А. Д. Гурбанов аз данышыр. Лакин чох иш көрүр. Онун һәрәкәти, бәхышы белә гәһрәмәна хасдыр»¹. Елманын — А. Д. Гурбановун чадукәрләрин торуна дүшдүјү сәһнәләрдә тамашачы онун көзләриндә ифритәләрә алдандығы үчүн өзүнү мазәммәт едән вә бунун пешиманчылығыны чәкән бир ишарә илә јанашы, һәм дә гајнар бир һәјат, мүбариз руһу горхмамазлыг көрүрду. Тамашачы тилсимә дүшән Елманын — А. Д. Гурбановун һалына ачыјыр, кәдәрләнир, лакин онун ирадәсини көрдүкдә өз голларында бөјүк бир гүввә һисс едир. Икинчи сәһнәдә чадунун тилсиминә дүшән Елман гуршаға кими торпаға батыр. Ифритә чаду она јанашыб гылынчы алмаг истәјирсә дә наил ола билмир. Елман — Гурбанов гылынчы әлиндә мөһкәм тутуб» кет, алчаг хаин бу уғурлу дәмир дүшмән әлинә верилмәз» — дејә ону вурур. Дејиләнләрә көрә актјор бу сәһнәдә о гәдәр мүвәффәгийјәтли чыхыш етмишди ки, тамашачылар бир алыға онун тилсимдә олдуғуну унутмуш, севинчлә әл чалмаға башламышлар. Елман — Гурбанов дүшмәнләрлә көрүш сәһнәсиндә нә гәдәр гүввәтли вә јенилмәдисә, халг гаршысында, дүнја көзәли јанында бир о гәдәр мүлајим вә сакит олмушдур ки, бу да актјорун там мүвәффәгийјәти иди.

Әсәрдә дүнја көзәли, Елман вә биличи баба бири-бирини тамамлајан унутулмаз образлардыр. Халгын билијини, гүдрәтини, өз оғул вә гызларына бәсләдији түкәнмәз севки вә

гајғыны тәмсил едән биличи баба Елманын дивләрә галиб кәлмәсиндә, көзәли хилас етмәсиндә мүһүм рол ојнајыр. О, хејрхәһ достлары олан пәриләрин көмәји илә Елманы шәр гүввәләрин тилсиминдән хилас едир. Дүшмәни мәғлуб етмәјин јолуну өјрәдир. Елман гүввәтли, чәсарәтли олса да һәлә тәч-рүбәсиздир. Дүшмән мүхтәлиф чилдә кирәрәк ону алдада билир. Белә һалда биличи баба онун көмәјинә кәлир. Бу ролун ифачысы Шуа Шејхов истәр грими, истәрсә дә һәрәкәти вә данышығы илә Елман үчүн бир гүввәт мәнбәи иди. Тәсадүфи дејил ки, тамашачы Елманы тилсимә салынмыш, чыхылмаз бир вәзийјәтдә көрәндә нә гәдәр кәдәрләнирдисә, биличи баба ону тилсимдән хилас едәркән бир о гәдәр севинир, шадланырды. Ш. Шејхов тамашачыны инандырырды ки, Елман онун вә халгын көмәјилә һәмишә галиб кәләчәкдир. Тамашачы биличи бабаны — Ш. Шејхову үрәкдән севир вә онун симасында халгымызын ән нәчиб, али, көзәл сифәтләрини көрүрду.

Тамашада дүшмән чәһнәни тәмсил едән залым гузгун шаһ ролунда Ә. М. Атајев вә ифритә чаду ролунда С. Мәчидова бачарыгла чыхыш етмишләр. Гузгун шаһ — Ә. М. Атајев һәр чүр азадлығын вә хошбәхтлијин дүшмәнидир. С. Мәчидова баласы өлмүш ана, одунчу гадын, гоча гары, дүнја көзәлинин дајәси, дүнја көзәли чилдләринә мөһарәтлә кирәрәк шәр гүввәләрин бүтүн мурдар сифәтләрини тәчәссүм етдирди.

«Вәтән»дәки марағлы образлардан бири дә Ләләшдир. Өзүнү гәһрәмән, чәнкәвәр кими гәләмә верән Ләләш әслиндә сөз пәһливаны, јаланчы вә горхагдыр. Бу ролу актјор Ә. А. Агајев ифа едирди. Актјорун мүвәффәгийјәти онда иди ки, о комик планда тәсвир едилмиш бу типе ојнајәркән һеч бир шаржа вә артыг һәрәкәтләрә јол вермәмишди. Актјор асан комедик јолла дејил, өзүнүн јарадычылығына хас олан харичи еффәктләрә вә дахили һиссләрә үстүнлүк вермәклә һәрәкәт едирди. Ләләш күлүнч адам иди. Бу күлүнчлүк онун сөзү илә иши вә һәрәкәти арасындакы бөјүк ујгунсузлугдан вә дүшдүјү вәзийјәтләрдән доғурду. Ә. А. Агајев Ләләшдән сонра Азәрбајчан Кәнч Тамашачылар Театрынын сәһнәсиндә һачы Гәмбәр («Һачы Гәмбәр»), Бәләдијјә рәиси («Мүфәттиш»), Молла Ибраһим Хәлил («Молла Ибраһим Хәлил Кимјакәр»), Балахан («Ајдын»), Рүстәмов («Аначан») вә с. бир сыра ролларда чыхыш едәрәк өз истәдадын нүмајиш етдирди. Доғрудур, Ә. А. Агајевин јаратдығы роллар арасын-

¹ Ј. Әзимзада. «Вәтән» «Әдәбијјат» гәзети, 2 декабр, 1942 ил.

да бөјүк јахынлыг варды. Бу сурәтләр мазмун, истигамәт етибарилә бири-биринә јахын идиләр. Лакин Ә. А. Агајев һәр типин өзүнә мэхсус кејфијәтләрини дүзкүн мүәјјән етмәји бачаран бир актјордур. Образ онун үчүн садәчә бәнзәјиш дејил «тәфәккүрүн ән дәрин вә ән мүрәккәб процес дәрәчәсидир». Одур ки, һәрбир јени образ јарадаркән, о, әввәлки ролларыны тамамилә јаддан чыхарыр, јени образ онун бејнинә, фикринә, һәрәкәтләринә белә һаким кәсилир, тәфәккүрүн дәрин процес дәрәчәсиндә јени мазмунлу, јени формалы бир тип јарадырды.

Беләликлә, «Вәтән»дәки истәр гурулушда, истәрсә дә актјор ојунунда олан бәзи нөгсанлара бахмајараг, тамаша дәрин һәјачан доғурурду. Вә һәмин дөвр үчүн бөјүк әһәмијјәтә малик иди. Чүнки бу тамаша мұһарибәнин ән агыр илләриндә ушаглары сијаси чәһәтдән тәрбијә едирди.

«Вәтән» һаггында дәрч едилмиш бир мәгаләдә тамашанын әһәмијјәти һаггында јазылмышды: ...«Тамашачылар, гузгун шаһы дүнјаны өз гара нијјәти илә һәдәләјән». «Јенилмәз ордусунун күчүндән» дәмвуран «ән али ирг» нәзәријјәсини ирәли сүрән Гитлерә, вәһши дивләри исә әли ганлы фашист чәлладларына, ифритләри кестапачу чәсус вә диверсантларына бәнзәдир. Даһа гочаг, даһа икид вә сајыг олмаг лазым кәлдијини өјрәнирләр»¹.

Мәгаләдә сонра дејилирди ки, «Елман, көзәли — өз вәтәнини бүтүн варлығы илә севән, онун үчүн һәр чүр фәдакарлығы кедән бир ел гәһрәманыдыр. О, һәр бир чәтинликдән горхуб чәкинмәдән вәтән гаршысындаки борчуну намусла јеринә јетирир, ону дүшмән пәнчәсиндән хилас едир. Биз Елмана бахаркән гејри-ихтијари олараг, бу күн бөјүк вәтән мұһарибәси чәһбәләриндә һитлерчиләрә гаршы дөјүшләрдә мисли көрүнмәмиш икидликләр көстәрән вәтән оғулларыны Бәхтијар Кәримовлары, Камал Гасымовлары вә башгаларыны хатырлајырыг. Елман да онлар кими вәтәнә гаршы бәсләдији мәнәббәти һәр шејдән жүксәк тутур, онун уғрунда мұбаризә апармағы вә лазым кәләрсә өлмәји өзү үчүн шәрәф билдр»².

Мәгалә мұәллифи сөзүнә давам едәрәк јазырды: «Биз тамашадаки гәһрәмәнларын ишини көрдүкдә санки нағыл шәклиндә јазылмыш бир әсәрә тамаша етдијимизи унудур.

¹ Ј. Әзимзадә. «Вәтән» «Әдәбијјат» гәзети, 2 декабр, 1942 ил.

² Ј. Әзимзадә. «Вәтән» «Әдәбијјат» гәзети, 2 декабр, 1942 ил.

Әфсанәви вәһши дивләрдән һеч дә кери галмајан гудуз һитлерчиләрин етдикләри чинајәтләрини, јыртычылыгларыны бир даһа јада салыр вә бүтүн варлығымызла инанырыг ки, миллионларла Елманлар јетишидримиш совет халгы јахын кәләчәкдә фашизми мәнв едәчәк ону јер үзәриндән силиб атачагдыр»¹.

Көрүндүјү кими «Вәтән» пјесинин тамашасы ушагларымызын сијаси тәрбијәсиндә дәрин из бурахмыш онлары вәтәнпәрвәрлик, горхмазлыг, дөзүмлүлүк, дүшәнмә нифрәт руһунда тәрбијә етмишдир. Одур ки, «Вәтән» кәнчләр театрынын инкишафына көмәк едән гијмәтли бир әсәр кими узун заман онун сәһнәсиндә јашады.

«Вәтән»дән сонра театр 1943-чи илдә А. Шаигин «Ана» пјесини (режиссор Н. Әлијев, рәссам Н. А. Мустафајев, бәстәкар Ф. Әмиров) тамашачыларә көстәрди. «Ана»да «Вәтән» кими нағылвари олмасына бахмајараг, сијаси-ичтиман характер дашыјан гәһрәмәнлыг драмасы иди. Һәтта һәр ики тамашанын идеја мазмуну арасында ејнилик вар иди. Фәрг јалныз ондан ибарәт иди ки, «Ана»да һадисәләр ики истигамәтдә-нағыл вә һәгигәт сәпкисиндә инкишаф едәрәк, кетдикчә бир-бириндән ајрылыр вә бизим күнләрә гәдәр кәлиб чатырды.

Белә ки, әсәр ингилабдан әввәлки дөврүн гәмкин сәһнәси илә башлајырды. Бу сәһнәдә Ханым ананын (Ф. Султанова) вә онун өвләдлары Азадын (О. һачыбәјов) Алтунсачын (С. Әләскәров) тален көстәрилерди. Сонраки сәһнәләрдә исә мұһарибә вә арха чәһбәдә совет адамларынын фәалијјәти әкс едилирди. Тамашада образларын дәриндән ачылмасы, психоложи ајдынлыг, һадисәләрин јыгчам вә һәјачанлы олмасы тамашаны даһа мараглы вә мәнәлы етмишди.

Тамашада Ф. Султанова (Ханым ана), А. Д. Гурбанов (Гаплан), Ч. Искәндәрова (Алтунсач), С. һәсәнов (кәнч Азад), Б. Шәкинскәја (Назлы), Т. Пашазадә (Гызбәс), вә дикәр артистләр чыхыш едирдиләр.

1945—1946-чы ил театр мөвсүмүндә А. Шаигин «Нұшабә» адлы мәнзум драмасы М. Әзизбәјов адиһа Азәрбајчан Дөвләт Академик Драм Театрында тамашаја гојулду². Гоча-

¹ Ј. Әзимзадә. «Вәтән» «Әдәбијјат» гәзети, 2 декабр, 1942 ил.

² Бу сәтрин мұәллифи А. Шаиг һаггында «Азәрбајчан» журналында дәрч етдирији мәгаләдә сәһв олараг «Нұшабәнини» 1942-чи илдә тамашаја гојулдуғуну көстәрмишди.

ман јазычымыз мөвзусуну Азербайчанын бөјүк шаири Низами Көнчэвинин «Искэндэрнамә» дастанындан алдыгы бу әсәрин үзәриндә 1941-чи илдән ишләмәјә башламышды. Нәмин илдә бөјүк вәтәнимизин һәр јериндә Низаминин анадан олмасынын 800 иллијини гејд етмәк үчүн бөјүк һазырлыг ишләри апарылырды. Лакин Нитлер алманијасынын хайнчәсинә вәтәнимизә басгыны бу тәдбирин кечирилмәсини мүвәггәти тәхирә салды. Әсәрин илк вариантында Низами јарадычылығына садиг галан А. Шаиг Искәндәри емлә гүдрәти бирләшдирән агил бир шаһ кими гәләмә алмыш вә ону ганичән, јаланчы шаһлара гаршы гојмушду. Бөјүк вәтән мүһарибәсинин башланмасы вә бунунла әлагәдар олараг Низами јубилејинин тәхирә салынмасы гочаман әдиблә өз әсәрини тамамилә башга сәбкидә јазмаг фикри доғурду. Беләликлә, А.Шаиг бу мөвзуну јенидән ишләјәрәк совет тамашачыларында вәтәнпәрвәрлик һиссләри ашылајан бир сыра һадисәләр әлавә етмишди. Одур ки, «Нүшабә»дәки сурәт вә һадисәләрлә «Искәндәрнамә»дәки сурәт вә һадисәләри гарышдырмаг олмаз. А. Шаиг өз әсәриндә тарихилик принципинә дә рәәјәт етмәмишди. (мәс. Искәндәр дөврүндә Азербайчан Көнчә, Шәки вә ја башга ханлыглар олмамышдыр. Нүшабәнин хаган адландырылмасыда доғру дејилди вә с. Бах «Коммунист» гәзети, 1946-чы ил 30 нојабр). Лакин бу әсәрин үстүн чәһәти ондан ибарәт иди ки, бурада вәтәнпәрвәрлик, сүлһү мүдафиә идејасы әсас јер тутурду. Бу идеја театрын коллективи (режиссор әмәкдар инчәсәнәт хадими Әләскәр Шәрифов, рәссам әмәкдар инчәсәнәт хадими Н. Фәтуллајев, бәстәкар әмәкдар инчәсәнәт хадими С. Рүстәмов) тәрәфиндән дүзкүн шәрһ едилмишди. Бу чәһәт актјор ојунунда хүсусилә нәзәрә чарпырды. Республиканын халг артистләри Әләскәр Әләкбәров (Искәндәр), М. Давудова вә Фатма Гәдри (Нүшабә) С. Руһулла (пәһливан Улуч), Әли Гурбанов (Әрәсту) јаратдыглары инандырычы характерләр васитәсилә тамашанын идејасыны ајдын ифадә едирдиләр.

Гејд етмәк лазымдырки, бу әсәр Азербайчан Дөвләт Көнчә Тамашачылар Театрында тамашаја гојулмалы иди. Искәндәр сурәтини мүәллиф шәхсән А. Д. Гурбанов үчүн јазмышды. Јери кәлмишкән гејд етмәк лазымдыр ки, А. Шаиг Көнчәләр театрындакы һәр бир актјорун фәрди јарадычылыг хүсусијәтинә бәләд иди. Әсәр јазаркән бу чәһәти нәзәрә алырды.

Көнчәләр театрында о вахт Нүшабә ролуну ојнајан актриса олмадыгындан әсәр Азербайчан Дөвләт Драм Театрында тамашаја гојулду.

Абдулла Шаиг көнчәләр театрында бөјүк гүввә, түкәнмәз енержи, һәвәс вә мөһәббәтлә педагожи ишә рәһбәрлик етдији кими режиссор вә актјорлуг сәнәти илә дә јахындан таныш олур, јери кәлдикчә театрын көнчә коллективинә дәјәрли мәсләһәтләр верирди. О, әдәби әсәрләрлә јанашы К. С. Станиславскинин, Ч. Чаббарлынын вә дикәр театр хадимләринин театр сәнәти һаггындакы јазылларыны да дөнә-дөнә охујарды. Бөјүк драматургумуз Чәфәр Чаббарлынын «Драматург театрла сых әлагә сахламагла театрын әсас проблемини-социализм гуручулуғунда јени гәләбәләр, јени икидикләр әлдә едә биләчәк мөһкәм дөјүшчү вә ентузиаст тәрбијә етмәк проблемини јеринә јетирә биләр... Нәр бир драматург режиссор олмалы вә театр ганунларыны практикә олараг өјрәнмәлидир». Сөзләрини А. Шаиг һәмишә мөһәббәтлә хатырлајарды. Доғрудур, А. Шаиг һеч заман режиссорлуг етмәмиш вә сәһнәјә чыхмамышдыр. Лакин һәр һалда о, бу сәнәтлә үрәкдән бағлы бир сәнәткар иди. З. Нәјмәтов јазыр ки, «А. Шаиг актјор вә режиссор иши барәсиндә дә бизимлә сөһбәт едәрди. Доғрусуну дејим ки, А. Шаиг театрда әдәби-педагожи сәһәдә ишә башладыгы илк күнләрдә биз (шәхсән мән) онун театр тарихини, актјор вә режиссор сәнәтинә аид јазылары охујуб өјрәндијини фикримизә кәтирмирдик. Лакин чох кечмәди ки, биз сәһв етдијимизи анладыг. О, демәк олар ки, бүтүн мәшгәләрдә иштирак едәр вә лазым кәлдикдә режиссор вә актјорлара мәсләһәтләр верәрди. Нечә күн иди ки, «Партизан Мәмәд» тамашасыны мәшгә едиридик. А. Шаиг дә мәшгәләрә гулаг асырды. Лакин бир кәлмә дә данышмырды. Нөвбәти мәшгә башламаздан әввәл о, бизи өз отагына топлајыб, Станиславскинин ашагыдакы сөзләрини бизә охуду: «Образ јаратмаг вә сәһнәдә инсанын руһи һәјатыны тәсвир етмәк үчүн бу һәјаты тәкчә өјрәнмәк јох, мүмкүн олан һәр јердә вә һәр вахтда онунла, бу һәјатла биләваситә бағланмаг лазымдыр. Бунсуз бизим сәнәтимиз солар, ејбәчәрләшиб штамп шәклинә дүшәр. Нәјаты көнардан мүшаһидә едән, ичәрсиндә јашадыгы һадисәләрин севинчини вә ағрысыны, аз дујан, онларын мүрәккәб сәбәбләрини дәрк етмәјән вә онларын ардында драматизм вә гәһрәмәнлыгга долу олан мөһтәшәм һәјат һадисәләрини көрмәјән сәнәткар, һәгиги јарадычылыг үчүн өлмүш һесабындадыр. Сәнәт үчүн јашамагдан өтәри о, јашадыгы һәјатын мәнәсыны анламалы, өз ағлыны ишә саламлы, билмәдикләрини өјрәнмәли, өз әгидәсини нәзәрдән кечириб јохламалыдыр». Мәлүм олду ки, һөрмәтли мүәллим А. Шаиг тамашадакы бәзи ролларын ифачыларындан разы дејилдир.

Сонра биз өйрәндик ки, о, театра аид әсәрләри хусусилә К. С. Станиславскини, Н. В. Белинскини, Н. Островскини, Н. В. Гоголу, Ч. Чаббарлыны охумағы чох сеvir».

1947-чи илдә бөјүк вәтәнимиздә Н. Кәнчәвинин анадан олмасынын 800 иллијини гејд етмәк үчүн јенидән бөјүк һазырлыға башланды. Кәнчләр театры да бөјүк шаирин тәнтәһәли јубилејинә чидди һазырлашмышды, бир чөх тәдбирләрлә јанашы театр бөјүк шаирин «Једди көзәл» поемасындакы «Бәһрам вә фитнә» һиссәси үзрә гочаман јазычы А. Шаигин јаздығы «Фитнә» пјесини тамашаја гојду.

А. Шаиг Низамидән алдығы ајры-ајры әһвалатлары бәзән пјесин үмуми аһәнкинә ујғун олараг дәјишмиш, онлары вәрдиш мәсәләси илә бағламышды. Вәрдиш мәсәләси пјесдә әсас вә һәледичи бир амил кими көстәрилмишди. Һәтта мүәллифин фитнә әһвалатына әләвә етдији Бәхтијар, гоча кәндли, Көһәр, Әјјар сурәтләри дә бәзән пјесин әсас сјужет хәтти илә бағланмасада, вәрдиш мәсәләсинин тәнтәнәсинә хидмәт едирди.

«Фитнә» дә тәсвир едилән Бәһрам Низаминин једди көзәлиндә тәсвир олуна, бешинчи әсрдә јашамыш Сасани дәвләтинин башчыларындан биридир. Мәлүмдур ки, бу шаһ һеч дә тәсвир олундуғу кими мәрһәмәтли, ағыллы, хејирхаһ олмашдыр. Бөјүк шаир халгынын азаддығындан Бәһрам шаһ сурәтини јаратмыш, ону XII әсрдә јашајан рәһмсиз вә әдаләтсиз падшаһлара нүмунә көстәрмиш, онлары да Бәһрам кими олмага чағырмышды.

Гочаман јазычымыз «Фитнә»-ни јазаркән бу идејаја сәдиг галмыш, Бәһрамы өз атасына гаршы гојмушду. Бәһрам атасы кими залим олмаг, халгы инчитмәк, башгасынын һесабына јашамаг истәмир. О, әмәји сеvir, зәһмәти гијмәтләндирир, сәнәтә һөрмәт едир. Лакин о, һәлә кәнч олдуғуна көрә өлчүб бичмәмиш һөкм верир. Бу тәләсик һөкмләрлә дәвләтә, халга зијан вурур. Бәһрам сәдәләвһлүк едир. Јалтаг сарај вәзиринин сөзү илә бәзән өз дүз јолундан дөнүр. Һәгигәти сөјләјәрәк Фитнәни мүдафиә етдији үчүн Бәхтијары сарајдан говур. Фитнә она вәрдишин ән бөјүк гүввәт олдуғуну дедикдә о, һирсләнир, Фитнәнин өлүмүнә фәрман верир.

Шаһын кәнизи Фитнә ағыллы, тәдбирли, рәһмдил, хејирхаһ, чәсарәтли, намуслу бир гыздыр. О, јахшы билир ки, Бәһрам дәвләт ишләриндә кәнч вә тәчрүбәсиздир. Одур ки, ону

мәһнасыз әјләнчәләрдән чәкиндирмәјә чалышыр. Она дөнә дөнә хатырладыр ки,

«Нәјә вәрдиш етсә инсан
Һәр чәтин иш олар асан»,

«Вәрдишсиз һүнәрдә кетдикчә сөнәр».

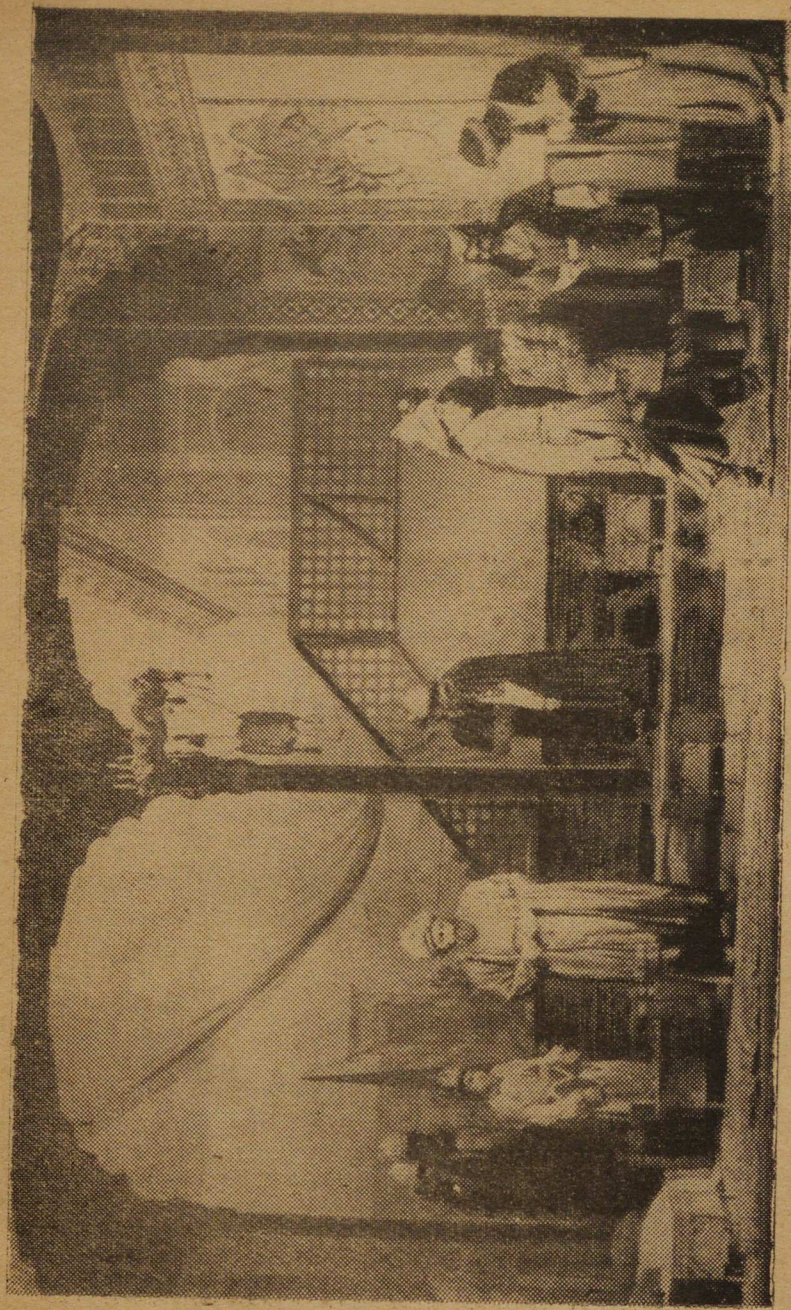
«Дүңјада истәдәд һәр көзәл һүнәр
дайма вәрдишлә инкишаф едәр».

бу јолларла она баша салыр ки, һәр сәнәтин, һәр һүнәрин мәнбәи, ардычыл инадлы вә сәмәрәли вәрдишдәдир.

Јери кәлмишкән гејд етмәк лазимдыр ки, Шаигин Фитнә сурәтинә вәрдији һәр бир јени кејфијәт мәһз бу фикри һәјата кечирмәк үчүн әсас олур. Фитнәнин мәләһәтли сәси нәинки гушларын сәсини сусдурур. Ону өлүмүн пәнчәсиндән хилас едир. Демәли Фитнәнин бу хусусијјәти өз фикрини Бәһрама сүбут етмәк үчүн имкан верир.

Әсәр шенрлә јазылмышды. Дили сәдә, тәмиз, рәван вә алашыгылы иди.

Әсәри тамашаја режиссор Кәрим Һәсәнов һазырламышды. О, әсәрин әсас гәјәсини дүзкүн аламыш, онун ән хырда чәһәтләри илә белә һесаблашмыш, мүәллифин мәгсәдини мәһналы мизанларла сәһнәдә чанландырмышды. Режиссор тамашанын финалыны даһа мәһналы вә марағлы гурмушду. Фитнәнин «өлүмүндән» сонра дайма гәмкин олан Бәһрам ону јенидән тапдығы үчүн бөјүк һәјачан кечирир. Севинчдән көз јашлары ахыдыр. Бәхтијарла Фитнәнин нишанланмасыны бөјүк бир бајрам кими гејд едир. Бу сәһнәдә һамы Фитнәнин вә Бәхтијарын башына күл сәпир. Елә бурадача үзәриндә Низаминин бөјүк шәкли чәкилән арха пәрдә дүшүр вә чичәкләрин даһи сәнәткара тәрәф сәпәләндији көрүнүр. Бу бөјүк бир халг бајрамыны хатырладырды. Әлбәтдә тамашанын марағлы чыхмасынын әсас сәбәбләриндән бири дә рәссам С. Шәрифзадәнин вәрдији бәдии тәртибат иди. Шәрифзадә рәссамлығын Низами дәврүнә аид миниатјура нөвүндән истифадә едәрәк әсәрә хусуси көзәллик вермишди. Доғма елин гәшәнк тәбиәти, чәјран отлајан јашыл дүзләри, сых мешәләри, сәрин вә дуру булаглары Шәрифзадәнин тәртибатында әксини тапмышды. Әшраф Аббасовун тамашаја јаздығы мусиги дә аһәнкдар олмушдур. Хусусилә чәнки тонунда јазылмыш јаллы, Фитнәнин нәғмәләри севиндиричи иди. Тамашанын бу чәһәти А. Шаигин һәдсиз севинчинә сәбәб олмушду. Јери дүшәндә һәмишә тамашанын мусигисиндән вә бәдии тәртиба-

«ФИТНЭ» тамашасындан бир сәhnə.

тындан үрək ачыглыгы илə данышарды. О, дејəрди ки, «көзəl сəhnələr, ағыллы фикирлэр, мəлаһətли мусиги, кəнч тамашачыларын тəрбијəсиндə мўһүм рол ојнамагла јанашы, онларын естетик зөвгүнүн инкишафына да көмək едир».

Тамашада актјор ојуну даһа мараглы иди. Биз јухарыда дедик ки, А. Шаиг «Нүшабə» əсəриндəки Искəндəр сурəтини А. Д. Гурбанов үчүн јазмышды. Јазычы «Фитнə»дəки Бəһрам ролуну јазаркən дə Ағададашы нəзəрдə тутмушду. Ағададаш тез-тез А. Шаиг килə кедəр, онунла ролун хусусијјəтлəri һаггында сəһбət едəрди. Актјор Бəһрам ролуну һər шејдən əввəl бир инсан кими јаратмаға чалышмышды. О, Бəһрамын инсани хусусијјəтини онун шаһлыгы илə дејил, дахили варлыгы илə, һəјачаны, гəзəби, севинчи вə кədəri илə бирузə верирди. О, бə'зən ушаг кими сэдəлөвһ, бə'зən дə гəзəблənмиш шир кими дəһшətли олурду. Фитнə ролунун ифачысы С. Мəчидованын ојуну да əсас етибарилə мұвəффəгијјətли иди. О, Фитнəни чəсарətли вə сэдəгətли бир гыз, ағыллы, тəдбирли бир инсан кими ојнајырды. Лакин бу ролун актрисаны чəтин вəзијјətə салдыгы һисс олунурду. Оун тələффүсүндəки мəһəlлик вə сəсиндəки гејри тəбилик һисс олунурду. Үмүмијјəтлə, јери кəлмишкən гејд етмək лазымдыр ки, Азəрбајчан Дөвлət Кəнч Тамашачылар Театрынын бə'зи артистлəri һələ дə сөзлəri дүзкүн тələффүс етмирлэр. А. Шаиг бир драматург вə мұəллим кими даима бу хусусијјətə гаршы мұбаризə апарар, актјорлары тələффүслəринə диггət јетирмəјə чағырарды. О, дејəрдик, кəнчлэр театрынын актјорлары һəm дə мұəллим олмалыдыр. О, сөзлəri дејəркən јүзлэрлə ушагын она гулаг асдыгыны унутмамалы, сөзлəri ајдын, тəмиз вə сəлис тələффүс етмəлидир.

1951—1952-чи ил мөвсүмүндə «Фитнə» əсəri јенидən тамашаја гојулду. Бахыш тамашасы заманы актриса Ф. Шəрифова өзүнүн көзəl харичи көрүнүшү, зənкин дахили варлыгы вə мəлаһətли сəси илə Фитнə ролунда бачарыгла чыхыш едэрək театр ичтимаијјəти тərəфиндən јүксək гијмət алды.

«Фитнə» тамашасында вərдиш нəтичəсиндə эмəјин һүнəр чеврилмəsi парлаг сурəтдə ифадə олунурду. Инадлы вə мунтəзэм вərдиш нəтичəсиндə һүнəр јараныр. Бу һүнəр елм вə биликлə бирлэшдикдə даһа гүдрətли олур. Тамашадакы Көһər, (Мəхфурə ханым), Бəхтијар (Р. Рəчəбов), Əјјар (Г. А. Садыгов), вəзир (С. Əлəскəров) вə башга сурəтлэр дə бу вə ја башга јолла һəмин идејанын тəнтənəсинə хидмət едирди.

«ФИТНЭ» пјесиндә
С. Мәчидова — Фитнә ролунда.

А. Шаиг истәр оржинал әсәр јазсын, истәрсә дә дикәр јазычылардан игтибас етсин даима тәрбијә мәсәләләрини өн плана чәкмиш, ушагларда гәһрәманлыг, хејирханлыг, вәтәнә, халга дәрин мәнәббәт, дүшмәнә сонсуз нифрәт бәсләмәк кими нәчиб сифәтләр тәрбијә етмәјә чалышмышдыр. Оун С. С. Ахундовун ејни адлы һекајәси үзрә јаздығы «Гарача гыз» пјеси дә бу нөгтеји нәзәрдән нәзәри чәлб едир. Шаиг «Гарача гыз»ы јазаркән һекајәни олдуғу кими сәһнәләш-дирмәмиш бураја бир сыра марағлы һадисәләр вә сурәтләр әләвә етмәклә пјесин даһа тә'сирли олмасына чалышмышдыр. Мә'лумдур ки, С. С. Ахундов өзүнүн «Гарача гыз» һекајәсиндә ингилабдан әввәлки дөврдә зәһмәткешләрин ағыр мәшәтини тәсвир етмишдир. О, пула һәрис олан тамаһкар адамларын өз хәшбәхтлији үчүн јохсулларын фәләкәтинә сәбәб олан бәј аиләләринин ич үзүнү ифша етмишди. А. Шаиг исе өз әсәриндә бу кејфијәтләрлә јанашы, ушагларда даима ән јахшы һиссләр ашыламаға чалышдығы үчүн, һәјатын мүсбәт чәһәтләрини онлара баша саларағ, буну әјани васитәләрлә сү-бут едирди. А. Шаиг ушагларда даима бәшәри һиссләр, көзәл дүјғулар тәрбијә едәрди. О, дејәрди ки, «ушаг гәлби јени ачылмыш тәмиз чичәк кимидир. Ону анчағ мүгәддәс һиссләр, көзәл арзуларла суламағ лазымдыр». «Мән һәјат һәгигәти дедијим заман әсәрдә јалныз һәјаты, варлығын мүсбәт чәһәтләрини, заман вә мөканын мүгәддәс һиссләрини, әмәл вә арзуларыны — бир сөзлә кайнатын романтикасыны нәзәрдә ту-турам. Мән бу һәгигәт дедијим әләмдә әсас е'тибарилә јахшы-лыг вә сәдағәт көрүрәм. Фәналыг дејилән мәфһуму исе һәги-гәт дүнасындан сајмырам. Инсан фитрәтиндә фәналыг јох-дур. Бу јалан мәфһум ушаг әләминә јабанчыдыр. Ушаг һәр шејдә бир нәш'ә, бир севинч, һәр кәсдә һөрмәт вә нәвазини көрүр. Ушаг һуманистдир, онун руһу ән хејирхан һиссләр јувасыдыр» (С. Вурғун). Бу мүгәддәс һиссләр Абдулла Шаигин характеринә вә әдәби јарадычылығына хас олан ән көзәл хүсусийјәт иди.

Шаиг «Гарача гыз» әсәриндә ејни заманда јахшылығын итмәмәсини, зәһмәтин бөјүк нејмәт олдуғуну, инсанын зәһ-мәтлә јүксәлдијини тәблиғ етмишдир. Буну биз Пири баба илә бәјин хидмәтчиси Сајмаз арасында кедән сөһбәтдән ај-дын көрүрүк. Гарача гызын чох ишләдијини көрән Сајмаз Пири бабаја дејир:

— «Сән бу гызы чанындан артыг истәјирсән. Ону бу гә-дәр ишләмәјә нијә гојурсан?».

Пири баба — Гој зәһмәти севсин. Зәһмәти севән адамы һәјат горхутмаз.

Сајмаз — Мән сәнин јеринә олсајдым, әлини ағдан-гараја вурмаға гојмаздым.

Пири баба — Јанылырсан. О, јалныш тәрбијәдир. Оғлан ја гыз кичикликдән һәјата алышмалыдыр. Иш, зәһмәт инсанын чөһәридир. Бу бәј гызы Ағча, бу да јохсул гызы... јохсул Пиринин гызы Туту... Бу сағлам бәдәни о, зәһмәтлә газанмышдыр.

Шүбһәсиз ки, Пири бу сөзләри мүүллифин тәрбијә һаггындаки фикирләринин шәһридир. Өз ушағларыны дәјмә-дүшәр бөјүдән, онлары әмәкдән узағлашдыран валидејинләр һеч шүбһәсиз ки, өзләри дә һисс етмәдән онлары бәдбәхт едирләр. Пири бабанын бу сөзләрини кичик Гарача гызын әмәксевәрлији, ишдән горхмамасы тамамлајыр. Мүүллиф һәлә әсәрин илк шәкилләриндән башламыш сон шәкилә гәдәр бу һисси өзүнә мәхсус бир сәнәткарлығла давам етдирир. Тамашачыда әмәјә мәнһәббәт һисси ашылајыр. Тәсадүфи дејил ки, мүүллиф бу идејаны 12 ил сонра јаздығы «Бир саат хәлифәлик» әсәриндәки Наилә сурәти илә тәлгин етмишдир.

Кәнчләр театры «Гарача гыз»ы тамашаја һазырлајаркән мәнз бу чәһәти габарығ вермәјә чалышмышдыр. Әсәрдәки һадисәләрин инкишафына дүзкүн истигамәт верән режиссор З. Нејмәтов гарачыларын селдән горхмалары, бәјин өз хидмәтчиси илә ова чыхмасы, ајынын өз гәддар саһиби Оручу парчаламасы, Гарача гызын Пири баба илә көрүшү, Ағча гызла сәнһәти вә с. сәнһәләри диггәтлә ишләмиш, инсаны вәлһ едән бир тамаша јаратмышды. З. Нејмәтов А. Шаиг идејасына садиг һаларағ педагожи принципләр әсасында тәрбијәви-тамаша һазырламышды. Бу чәһәт һәр бир сурәтин фәрди хүсусијјәтинин ачылмасында өзүнү көстәрир, онларын бири-биринә мүнәсибәтләриндән, гәһрәманларын һәрәкәт вә мизанларындан тәзаһүр едирди. Режиссорун роллары актјорлар арасында дүзкүн бөлмәси вә онларын сәчијјәви хүсусијјәтләрини доғру тәјин етмәси тамашада мүсбәт тәсирини көстәрмишди. Бу чәһәтдән А. Д. Гурбановун ифа етдији Пири баба сурәти марағлы иди. Артист дүнја көрмүш, хејирхан, әмәксевән, өз әлинин зәһмәти вә алын тәри илә јашајан, истисмарчы синифләрә нифрәт бәсләјән бир гоча сурәти јаратмышды. Онун һәр бир һәрәкәти вә данышығы тамашачылар тәрәфиндән сәмимијјәтлә гаршыланырды. Пири баба икә ајдан артығ ахтардығы Тутуну көрүр. О гәдәр севинир ки, һәтта нифрәт етдији бәјә белә үрәкдән тәшәккүр едир. Бәј арва-

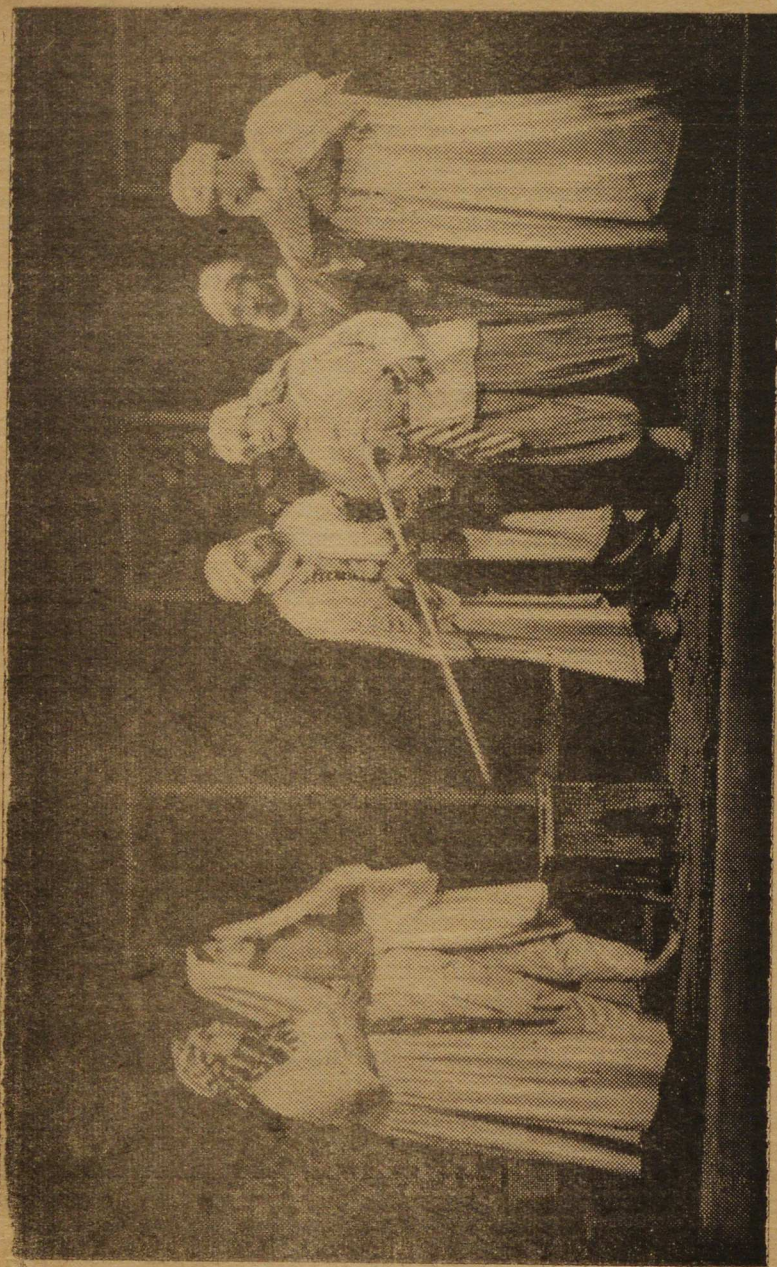
«ГАРАЧА ГЫЗ» тамашасындан бир сәнһә.

ды «бу гарачы гызыны бурадан рэдд един» дедикдә, Пири баба һәр шеји унудур, ону кәдәр богур, сәсини учалдараг «о гарачы гызы дежил ханым», — дејә чаваб верир. Лакин бирдән санки бәјләрин һакими-мүтләг олдуғуну хатырлајыр. Сәсини алчалдыр, јазыг көркәм алыр. Лакин актјорун дүјүнләнмиш әли, кәдәрли үзү тамашачыны инандырыр ки, Пири баба өләр гарачаны әлдән вермәз. Бу актјорун сөзсүз мүвәффәгитјәти иди.

Республикамызын Халг артисти Ә. А. Ағајевин (бәј), Т. Пашазадәнин (гарачы арвады Күлпәри), О. һачыбәјовун (ајы), Һ. А. Садыговун (мејмун) С. Мәчидованын (Гарача гыз) Ј. Дадашовун (Сајмаз) вә башгаларынын ојунлары мүвәффәгитјәтли иди. Әсәрдәки Јасәмән образы (З. Набатова) феодализм дүнјасына гаршы бир итдиһам кими сәсләнирди. О, ејни заманда өз хејрини күдән таманкар адамлара гаршы да нифрәт бәсләјирди. Һәлә әсәрин илк пәрдәсиндә (сел дашгыны заманы) таманкар инсанларын ич үзү ашкар олур, пулун јаратдығы ејбәчәрликләр үзә чыхыр. Һәр шеји пулда көрән, инсан өлүмүнә бајис олан Оруч өз гызыны өлүмүн ағзына атыр, суда боғулан анасынын сәсинә сәс вермир, селә дүшән гадыныны хилас етмәкдән чәкинир. Бүтүн бу чәһәтләр режиссор тәрәфиндән тамашада өз доғру әксини тапмышды.

Гочаман мүәллим, тәвәзөкар инсан А. Шаиг өмрүнүн сон күнләринә гәдәр гәләмини јерә гојмамыш, кәнч нәслин тәрбијәси ишиндә мүһүм рол ојнајан әсәрләр јазмагда давам етмишдир. Јазычы 1959-чу илдә «Бир саат хәлифәлик» адлы пјесини јазды. Әсәрин мүндәрәчәси Әрәб фолклорундан алынмышдыр. Јазычы бу әсәри узун илләр бундан әввәл јазмыш, лакин јенидән бу мөвзуја гајытмыш, ону әсәслә сурәтдә ишләјәрәк јени нәсилдә әмәјә вә өз јарадычы гуввәләринә сарсылмаз инам тәрбијә едән көзәл бир әсәр јаратмышдыр. «Јазычы, бурада мүтәрәгги ичтимай идејалы-сәадәт әмәкдәдир идеалыны өзүнә мәхсус оржинал бәдии васитәләрлә заһирән чох садә көрүнән, әслиндә исә мәнәли вә инандырычы олан образларла тәсдиг едир». А. Шаигин бүтүн әсәрләриндә олдуғу кими бу әсәриндә дә педагожи тәрбијәви хәтт күчлүдүр. Пјесдә јүксәк педагожи дүјгү илә, гуру вә зәһлә апаран нәсиһәтчилијә гапылмадан, чанлы образлар јаратмыш, марағлы драматик сүжет васитәсилә тәмбәллик вә рүшвәтхорлуғу ифша етмишдир. Бурада бөјүкләрә һөрмәт, намуслу әмәклә јашамағ, һәгиги достлуғ вә фәдакарлығ, халгын көзәл

адәтләрини севмәк кими әхлаги проблемләр гојмуш вә онлары бәдии шәкилдә һәлл етмишдир. Истәр әсәрин дилиндә, истәр гәһрәмәнларын дүшүнчә вә һәрәкәтләриндә халг руһу һакимдир. Бурада фолклору андыран көзәл ифадә вә тәшбиһләр, ләтифә вә һекајәләр (јаланчы таманкары алдатды, һеч инсан да ајы олар, гушун овчу илә сөһбәти вә с.) инчә, маһир бир сәнәткарлығла әсәрин сүжет хәтти илә бағланмышдыр. Әсәрин гәһрәмәни Маликир. О, һәддән артығ тәнбәллир, өзүдә пис јолдашларын тәсири алтына дүшүб гумара вә ичкијә гошулмушдур: Тәнбәллик — ону о дәрәчәјә кәтирмишдир ки, бир саатлығ хәлифә олмағ, асан јолла пул газанмағ фикринә дүшмүшдүр. Әлбәтдә, Маликин тәнбәлликә дүчар олмасы сәбәбсиз дежилдир. Мүәллиф чох дүзкүн оларағ буну сәһв аилә тәрбијәсиндә көрүр. Ана Сәкинәнин оғлуну јерсиз мүдафиә етмәси, физики ишлә мәшғул олмаға гојмамасы ону корлајыр. «Она о гәдәр мәнәббәтим вар ки, ачындан өлсәм дә чибини пулсуз гојмаја чағам, гој әркөјүн бөјүсүн, кефи нә истәјир етсин» — дејә ону јерсиз мүдафиә едир. Ана елә билир ки, өз евләдыны хошбәхт едир. Даһа билмир ки, оғлу тәмбәл вә авара олур. Дара дүшән кими бир саатлығ хәлифәлик арзу едир. Һәр күн ишдән кәләндә «јорулмусан даһа ишә кетмә» дејији үчүн оғлу даһа да тәнбәлләшир. Һеч бир сәнәтә кетмәк истәмир. мискәрликдән гачмышам, бәннәлыгдан гачмышам, харратлыгдан гачмышам, рәнксәзлыгдан гачмышам, ахырынчы дәфә ашбазлыгдан гачмышам» — дејә ловғаланыр, һәтта онун һәјәсызлығы о дәрәчәјә кәлиб чатыр ки, өзүнү хәстәлијә вурарағ анасынын сонунчу пулларыны әлиндән алыр вә гумара удузур. Әлбәтдә, бүтүн бунларын күнаһы дүзкүн олмајан тәрбијә үсулундадыр. А. Шаиг кәстәрирди ки, валидејн ушағыны севмәли вә онун тәрбијәси илә чидди мәшғул олмалыдыр. Абдулла Шаиг јахшы билирди ки, јерсиз чәза ушағы корладығы кими јерсиз нәвазиш дә ушагда пис кејфијәтләр доғурур. Ушаға һәлә кичик јашларындан әмәјә мәнәббәт, ишә зәһмәтә һәвәс доғурмағ ләзимдыр. Мәнз белә олдугда ушағ ағыллы, тәвәзөкар, ишкүзар, сәмини вә гочағ олар, өзүндә ән јахшы кејфијәтләри бирләшдирәр, ата-анасына гаршы мәнәббәти дә артығ олар. Ушағын позғунлашмасына сәбәб олан амилләрдән бири дүзкүн олмајан аилә тәрбијәсидир. А. Шаиг әсәрдә дүзкүн тәрбијә методуну ирәли сүрүр вә бу фикри Наилә сурәти васитәсилә тәсдиг едир. Наилә әмәксевәр, фәдакар бир гыздыр. О, гардашы Малики пис әмәлләрдән чәкиндирмәк үчүн бөјүк фәдакарлығ кәстәрир. Тамашада бу ролу Республикамызын әмәкдар ар-

«БИР СААТ ХӘЛИФӘЛИК» тамашасындан бир сәһнә.

тисти Ф. Шәрифова ифа едирди. Бу ролун (вә еләчә дә Бәһлул Данәндә ролунун) режиссор вә актјор тәрәфиндән нечә трактовка едилмәси А. Шаиги чох дүшүндүрүрдү. Хәстә олдугундан мәшгләрдә иштирак едә билмәдији үчүн оғлу Камалы (Филаложии елмләри намизәдидир) мәшгләрә көндәрәр, режиссор иши вә актјорларын чыхышы һаггында ондан сорушарды. Бундан башга театрын баш режиссору тамашанын гурулушуну верән З. Нејмәтов, Хәлифә Нарун Әлрәшид ролунун ифачысы Ј. Вәлијев вә диқәр ролларда чыхыш едән актјорлар тез-тез гочаман әдибин јанына кедиб ондан мәсләһәтләр алар, өз ишләриндән данышар, мәшгләрин кедиши илә ону таныш едәрдиләр. Бир күн гочаман әдиблә евдә көрүшдүк. Бир гәдәр сөһбәтдән сонра о деди: «Наиләми Ф. Шәрифоваја тапшырмалары мәним үрәјимдәндир. Мән Фирәнкизә өз Наиләм гәдәр инанырам. Чүнки актјор аиләсиндән чыхмыш¹ бу гызын һәм харичи һәм дә дахили варлыгы рола мүнасибдир. «Гочаман мүәллимин дедији доғру чыхды. Ф. Шәрифова Наиләни өзүнә мәхеус актјор темпераментилә инчә, сәмими, инандырычы бир сурәтдә апарараг тамашачыларын мәһәббәтини газанды. Әсәрин бахыш тамашасы заманы А. Шаигин һәјат ешги илә јанан хырда мави көзләри күлүмсәди вә астадан «һалал олсун» дејә пычылдады.

Әсәрин гәһрәманы Малик ролунда исә әмәкдар артист Н. А. Садыгов чыхыш едирди. О, Малики пис јолдашларын тәсири алтына дүшүб гумара вә ичкијә гошулмуш, авара бир кәнч кими ојнајырды. Актјор чанлы, ојнаг фикирли, лакин тәнбәл бир кәнчин характерини бачарыгла ачырды. Малик — Н. А. Садыгов тәнбәлдир. Тәнбәллик ону о дәрәчәјә кәтирмишдир ки, бир саатлыг хәлифә олмаг, асан јолла газанч елдә етмәк фикринә дүшмүшдүр. Онун дахилиндә әсири олдугу зәрәрли фикирләр чырпыныр. Н. А. Садыговун јахшы ојунуну С. Мәчидованын мүвәфғәгјјәтли чыхышы тамамлајырды. С. Мәчидованын ифа етдији Ана Хәдичә (бу ролу актриса Р. Агајева да ојнајырды) өз мизанлары илә ушагларыны дәјмә-дүшәр бөјүдән, бунунла да онларын тәнбәллијинә, түфејлијинә зәмин һазырлајан валидејнләрин һәрәкәтләринә гәршы тамашачыда етираз һисси ојадырды. Тамашада әмәјин, зәһмәтин тәнтәнәси сәадәт әмәкдәдир идејасы Бәһлул

¹ Ф. Шәрифова Азәрбајҗан сәһнәсинин мәшһур актјору А. М. Шәриф-задә илә сәһнәмизин фәхри ССРИ халг артисти М. Х. Давудованын гызыдыр.

Дадәндә сурәтиндә өзүнү даһа габарыг шәкилдә бирузә вериди. Бәһлул — Ә. А. Агајев авара ушаглары ислаһ едир, онлара мұхтәлиф сәнәтләр өјрәдир, ушаглары баша салыр ки, «ишләмәјән дишләмәз» «јемәк үчүн ишләмәк, јашамаг үчүн зәһмәт чәкмәк лазымдыр». Бәһлул ејни заманда халгын мәдәниләшмәси үчүн дә чан јандырыр. Маликин бир саатлыг хәлифәлијиндән истифадә едәрәк ондан тәләб едир ки, «кәрәк ушаглар үчүн мәктәбләр ачылсын, тичарәт јоллары чәкилсин». Әсәрин халг мүдриклији, сәхават вә хејрхәһлығын рәмзи кими верилән Бәһлул Данәндәнин «Әзиз балаларым! Ешидин вә билин. Тәнбәллик инсаны ән горхунч јоллара чәкән, она мин бир фәлакәт кәтирән азардыр. О инсаны ифлич едир. Ону чәмијјәтә фајда вермәјән түфәјли бир һала салыр» сөzlәри илә битмәси әсрин тәрбијәви әһәмијјәтини вә емоционал тәсирини даһа да артырырды. Тамашада Ј. Вәлијев (тачы тахты үстүндә әсән вә бунун үчүн доғма гардашынын белә өлүмүнә фәрман вермәјә һазыр олан мүстәбид хәлифә Һарун Әлрәшид), О. Һачыјов (Јусиф), Т. Гасымов (Факир), М. Мәликов (Халид), С. Әләскәров (вәзир), Зија Мирзә Һәсәнөв (молла), вә башгалары чыхыш едирдиләр. Тамашанын бәдни тәртибатыны рәссам Һ. Мустафајев вермиш, мусигисини бәстәкар З. Бағыров јазмышды. Тамашанын гурулушуну һазырламыш режиссор З. Нејмәтов јазычынын драматик дил вә үслуб хүсусијјәтләринә мұвафиг сәһнә васитәләри тапмышды. Режиссор кичик эпизодик роллары ојнајан актјорларын ојунуна белә диггәтлә јанашмыш, услуби вәһдәт һалында тамашанын әсас идејасыны доғру шәһр етмишди.

Бөјүк рус демократ тәнгидчиси В. Г. Белински һәлә јүз ил бундан әввәл јазмышды: «Ушаг јазычысынын јаранмасы үчүн чоһ, олдугча чоһ шәртләр вардыр: Нәчиб, севән, риггәтли, сакит, көрпәчә-садәдил бир гәлб, јүксәк мәлумаглы бир ағыл, әшјалара ајдын бахыш, јалныз чанлы тәсәввүр дејил, һәм дә чанлы, шаيرانә бир хәјал, һәр шеји, чанлы, зәнкин сурәтләр һалында тәсәввүр етмәјә габил бир хәјал лазымдыр. Ајдындыр ки, ушаглара гаршы мәһәббәт, ушаг јашынын тәләб, хүсусијјәт вә тәфәррүатыны дәриндән билмәк дә ән мұһүм шәртләрдәндир»¹. Бөјүк әдиб А. Шаигдә бүтүн бу кејфијјәтләр мөвчуд иди. Бундан әлавә о, театры да јахшы билирди.

Гочаман мұәллим вә јазычы А. Шаигин тәрбијәчи-драматург кими Азәрбајчан Дөвләт Кәнч Тамашачылар Театрына

¹ В. Г. Белински. Сечилмиш мөгаләләри. Бақы, 1948 ил, сәһифә 129.

кәлиши, театр коллективинин ирәлијә доғру инкишаф јолуну тәјин етди. А. Шаигин әсәрләри театрда режиссор вә актјор кадрларынын сәнәткарлыг чәһәтдән инкишафына да хејли көмәк етмишди. А. Шаиг актјорлардан ролу садә вә тәбии ојнамағы, сөzlәри ајдын тәләффүс етмәји, сәһнә һәрәкәтләринин вә мизанларынын сәлистлијинә вә дәгиглијинә фикир вермәји тәләб едирди. О, актјор сәнәтинә бөјүк әһәмијјәт верир вә она јахшы мұнасибәт бәсләјирди. О, бүтүн варлығы илә театр сәнәтинә хүсусән кәнчләр театрына бағлы иди. Бәзи үздән ираг тәнгидчиләрдән вә бу театрын икинчи дәрәчәли бир театр адландырын драматурглардан фәргли олараг А. Шаиг кәнчләр театрынын ишинә бөјүк әһәмијјәт верирди. Рус сәһнәсинин бөјүк устасы К. Станиславскинин «ушаг театрларында бөјүкләр театрларында олдугу кими бәлкә даһа јахшы ојнамаг лазымдыр». Фикринә әсасланан А. Шаиг актјорлардан һәм дә ајдын тәмиз вә сәлис чыхыш етмәји тәләб едирди. Бу чәһәтдән онун фикри совет кәнч тамашачылар театрынын илк јарадычыларындан бири олан ССРИ Халг артисти профессор А. А. Брјантсевин фикирләри илә тамамилә уғунлуг тәшкил едир. Мәлумдур ки, ушаг театрлары актјорларынын гаршысында һәммин театрын спесифик хүсусијјәтләри илә әлагәдар олараг даһа чидди вә чәтин вәзифәләр дурур. Бу театр һәр шејдән әввәл педагожи истигамәтли бир театр олмасы илә фәргләнир. Шаиг мәһз бу чәһәти нәзәрә алараг театрын актјор коллективи илә чидди сурәтдә чалышар, онлары өз бәшәри һиссләри илә тәрбијәләндирәрди. Һәм дә о, бу театрда «Бир драматург кими өз јарадычылығыны давам етдирмәклә јанашы бу театр үчүн (кәнчләр театры — И. К.) јени-јени кәнч мұәллифләрин јетишмәси јолунда да вар гүввәсини әсиркәмирди. Театрын кәнч драматурглары Шаигин шәхсиндә тәрбијәли, гајыкеш вә тәләбкар бир мұәллим, јазычы тапмышлар»¹.

Мәһз, һәр шејдән әввәл тәрбијә мәсәләсини нәзәрдә тутан, ушаглары мәктәбә чәлб етмәк, онларда елмә маарифә һәвәс ојатмаг, аиләни севмәк, јалан данышмамаг, мұбариз вә чәсарәтли олмаг, јарадычы олмаға сәј етмәк, әмәји вә зәһмәти гијмәтләндирмәк, мұфтәхорларла, тәнбәлләрлә вә јаланчыларла мұбаризә апармаг, чәмијјәти, коллективи, халгы, вәтәни севмәк, јолдашлыгда, достлугда мөһкәм олмаг кими мөвзулары әкс етдирән идеја вә бәдни чәһәтдән јүксәк кеј-

¹ Әзиз Мир Әһмәдов. «Абдулла Шаиг». Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын нәшријјаты. Бақы, 1956 ил, сәһифә 122.

фијјетләрә малик олан Шаиг әсәрләри кәнчләр театрынын реалистик ән'әнәләри илә сыхы сурәтдә бағлыдыр.

«Јарадычылығы башдан баша тәбиәтә, вәтәнин адамларына гаршы бөјүк бир мәнәббәтлә долу»¹ олан А. Шаигин пјесләри инди дә кәнч тамашачылар театрынын репертуарында көркәмли јер тутур.

«Бүтүн әсәрләриндә вәтәнә, онун мәрд инсанларына, көзәл вә мүнис тәбиәтинә бөјүк вә сәмими бир мәнәббәт һисси тәблиг вә тәлгин едән» А. Шаиг тәбиәтән һәссас гәлбә малик һуманист бир јазычы иди. О, өмрүнүн сон дәгигәләринә кими бир ан белә олсун кәнч нәслин тәрбијәсини унутмамыш, кәнчләр театрынын педагожи иши вә репертуар планы ону даима дүшүндүрмүшдүр. А. Шаиг кәнчләр театры үчүн әсәр јазан драматурглардан Ј. Әзимзадәнин вә Р. Исмајыловун адыны тез-тез чәкәр вә онларын јарадычылығына бөјүк үмидләр бәсләјәрди. Н. Сејидбәјли, И. Һүмбәтов (Чошғун), Н. Нәчәфов, Ә. Әскәров кими кәнч драматургларын театрла јарадычылыг әлағәси ону һәдсиз дәрәчәдә севиндирди. А. Шаиг кәнчләр театрынын педагожи иши һагғында да даим дүшүнәрди. Педагожи һиссә кәнчләр театрынын ган дамарыдыр. О, мәктәби театрла бирләшдирән әсас васитәдир. Педагожи һиссә мәктәблиләрин вә мүәллимләрин нә илә марағландығларыны, нә илә јашадығларыны вә нә истәдикләрини дәгиг өјрәниб театра чатдырмалы, театрын тамашалары үзәриндә нәзарәт етмәлидир.

Тәәсүфлә гејд етмәк лазымдыр ки, һазырда Азәрбајчан Дөвләт Кәнч Тамашачылар Театрынын педагожи иш сәнәсиндә вә репертуар сijasәтиндә бәзи нөгсанлар нәзәрә чарпыр.

Дөврүмүз кәнч тамашачылар театры гаршысында бөјүк тәләбләр гојур. Јени нәслин бәдии сijasи инкишафында бу театрын ролу бөјүк вә әһәмијјәтлидир. Н. С. Хрушшов јолдаш партијамызын нөвбәдән кәнар ХХІ гурултајындаки мәрүзәсиндә демишдир: «Азад инсанын бүтүн ән јахшы әхлаги сифәтләринин тамамилә чичәкләнәчәји ән әдаләтли вә ән мүкәммәл чәмијјәт олан коммунизмә кәлиб чатмағ үчүн биз артыг кәләчәјин адамыны тәрбијә етмәлијик». А. Шаиг өзүнүн бүтүн мәнәли һәјатыны, јарадычылығыны мәнз јени јетишән нәслин тәрбијәси ишинә һәср етмишдир.

¹ М. Рзагулузаде. «Азәрбајчан ушағ әдәбијјаты».

АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ТЕАТРАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО

И. КЕРИМОВ

«АБДУЛЛА ШАИГ И ТЕАТР»

(на азерб. языке)

Баку — 1961 г.